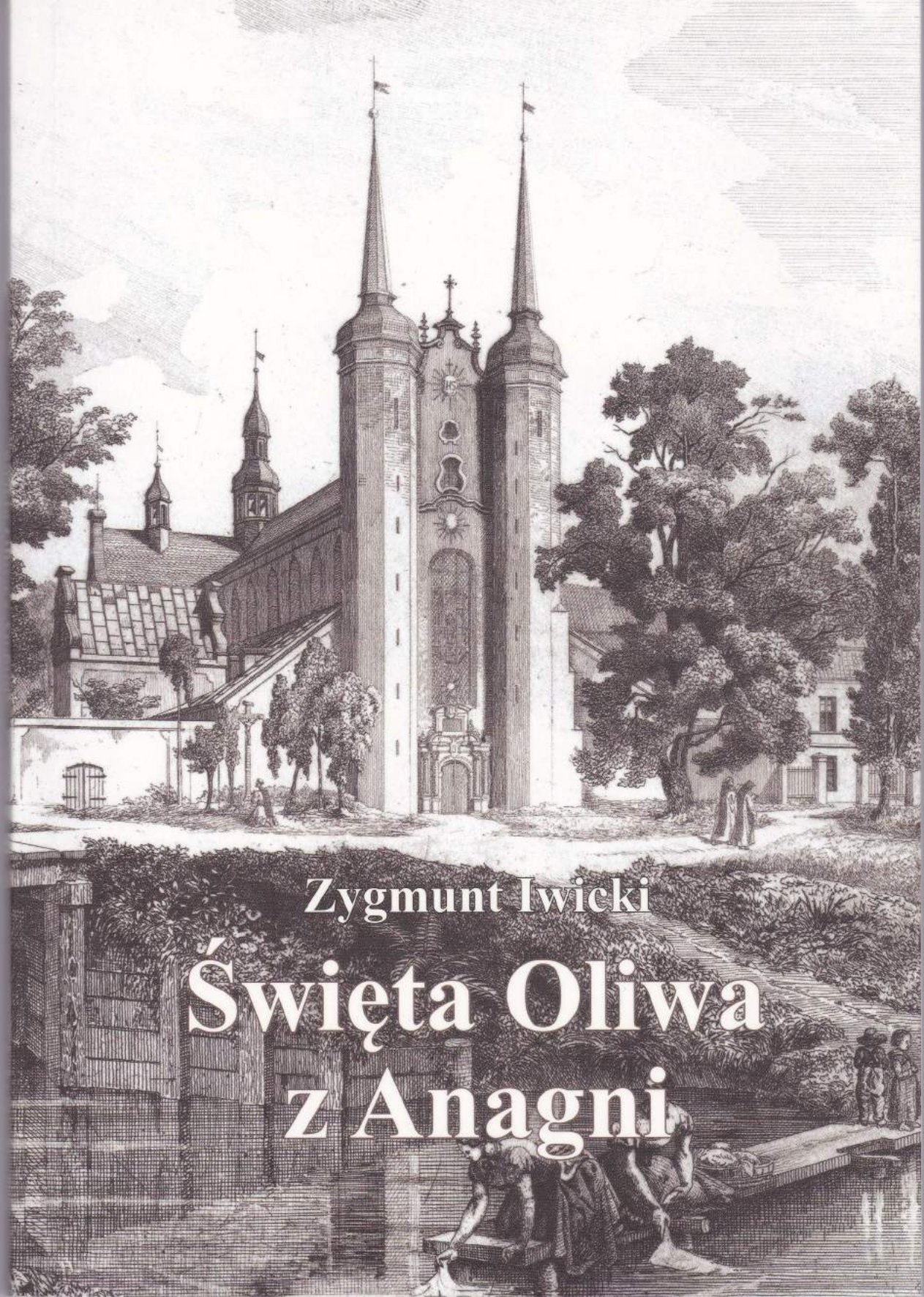

Zygmunt Iwicki

Święta Oliwa z Anagni

KS. ZYGMUNT IWICKI
Rycerz Grobu Chrystusa w Jerozolimie

Święta Oliwa z Anagni

Wprowadzenie jej kultu w Oliwie

2013

Recenzent: *dr Dariusz Dekański*

Projekt okładki: *Lech Chańko*

Skład systemem TEX: *Lech Chańko*

Na okładce wykorzystano sztych Johanna Carla Schultza
przedstawiający kościół klasztorny w Oliwie

ISBN 978-83-7823-142-4

© Zygmunt Iwicki

Gdańsk 2013

Wydawnictwo „Bernardinum" Sp. z o.o.
ul. Biskupa Dominika 11, 83-130 Pelplin
tel. 58 536 17 57; fax 58 536 17 26
bernardinum@bernardinum.com.pl
www.bernardinum.com.pl

Druk i oprawa:
Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum" Sp. z o.o., Pelplin

Święta Oliwa

Dziewica,
z Anagni,
której kult ongiś
Ivo Roweder w Oliwie wprowadził,
a który wywiały polityczne wiatry,
ona,
podczas gdy niektórzy
opuszczają Oliwę,
bo stara,
bo nic w niej nie widzą,
albo muszą,
bo powstaje strefa prestiżu
i horrendalne podatki,
i nie ma już miejsca
dla przyrynkowej księgarni,
to ona, Święta Oliwa, ta stara,
ot, do starej Oliwy wraca,
i unosząc się nad nią, czeka,
żeby razem z nią się unieść,
bo przyszedł czas,
żeby stare czasy zaczęły wracać.

Thaddäus J. Jakubowski

I
Życie św. Oliwy z Anagni
Kult w Anagni, Castro dei Volstri, Pontecorvo i Trivigliasno
Jej ikonografia

Święta Oliwa z Anagni, wspomniana w *Martyrologium Romanum*, czczona, jako dziewica, żyła w V wieku w Anagni[1], miejscu urodzenia papieży: Innocentego III (1198–1216), Grzegorza IX (1227–1241), Aleksandra IV (1254–1261) i Bonifacego VIII (1294–1303), którzy tu czasami przebywali z całym dworem, w XV wieku wcielonego do Państwa Kościelnego. O jej życiu niewiele wiemy, jeszcze mniej niż o życiu św. Oliwy z Brescii (Olla) i św. Oliwy z Palermo. Nie znamy dokładnej daty jej urodzenia. Na świat przyszła w Anagni, od V wieku stolicy biskupstwa. Pochodziła z rodu patrycjuszowskiego. Wbrew woli rodziców nie wyszła za mąż, tylko idąc za głosem Bożym wstąpiła w Anagni do klasztoru „świętych dziewic" (nie benedyktynek). Prowadziła życie pokutne. Za życia umartwiała swe ciało: biła się w piersi, dosłownie wbijała sobie igły w piersi, ażeby oprzeć się pokusom. Posiadała łaskę mistycznych przeżyć, prywatnych objawień i wizji. Współzakonnice często widziały ją w czasie modlitw unoszącą się w powietrzu (lewitacja[2]). Zmarła – wedle George Kaftal – 3 czerwca 492 roku. Zatem nie mogła żyć na przełomie VI i VII wieku, jak dawniejsza literatura podawała, i nie mogła być benedyktynką. Św. Benedykt jak wiemy, dopiero ok. 529 roku założył słynne opactwo w Monte Cassino, budując kościół pod wezwaniem św. Marcina z Tours, i ok. 540 r. (a raczej po 540 r.) napisał swoją regułę. Mieszkańcy Anagni czcią otoczyli jej grób, ufali w skuteczność jej orędownictwa. W obliczu grożących im zbiorowych klęsk żywiołowych i nieszczęść wojennych uciekali się do niej z prośbą o wstawiennictwo. Ślady jej kultu

Ryc. 2. Anagni, Duomo, Święta Oliwa z Anagni, fresk, wykonawca Frater Romanus, I. poł. XIII w.

Ryc. 3. Święta Oliwa – Immagine di santa Oliva su parete

Ryc. 4. Święta Oliwa – Parete e finestra

sięgają XII wieku, kiedy Anaklet II, antypapież (1130–1138), 7 września 1133 roku konsekrował w tamtejszej katedrze ołtarz ku jej czci, na którym złożono w małej urnie jej szczątki. Z następnego wieku pochodzą freski w krypcie katedry, których twórcą w latach 1237–1250 był Frater Romanus. On jest również twórcą fresku Świętej Oliwy, znajdującego się w połowie drogi pomiędzy katedrą a kryptą. Aż do czasów Piusa IV (156–1565) znajdował się w Anagni, opodal katedry, kościół pod wezwaniem Świętej Oliwy, rozebrany w 1564 r. z okazji budowy obronnych bastionów. Miejscem jej szczególnego kultu są – oprócz Anagni – następujące miejscowości włoskie: Castro dei Volsci (parafia pod jej wezwaniem), Cori (kościół pod jej wezwaniem), Pontecorvo, Trivigliano. Wspomnienie liturgiczne św. Oliwy przypada w Anagni, Castro dei Volsci i Pontecorvo na dzień 3 czerwca. W Trivigliano 10 czerwca (przeniesienie relikwii), a w Cori – 1 sierpnia. W sztuce przedstawiana bywa najczęściej jako młoda niewiasta (zakonnica), przyodziana w skromną szatę, z welonem na głowie, z palmą w ręku lub u jej stóp, w modlitewnej ekstazie, z ciałem uniesionym nad ziemią (lewitacja) – jak to widzimy na freskach katedry w Anagni. Przedstawienie naszej Świętej w późniejszych wiekach odbiega od fresków katedry w Anagni. W roku 1899 sprawiono relikwiarz, do którego Antonius Sardi, biskup Anagni (1894–1912), 1 sierpnia tegoż roku, w uroczystym obrzędzie, złożył śmiertelne szczątki Świętej Oliwy.

Ryc. 17. Autor przed portalem głównym katedry w Anagni, 29.10.2011 z odkrytym w Archiwum Kapituły dokumentem traktującym o przekazaniu relikwi Świętej Oliwy z Anagni dla świątyni opackiej w Oliwie

II
Historia kultu św. Oliwy w Oliwie

Jak doszło do wprowadzenia kultu Świętej Oliwy z Anagni w Oliwie? Starania w tym kierunku wszczął Michał Antoni Hacki[3] (*1630 Chojnice, †04.03.1703 Oliwa), który od 14 grudnia 1683 do 4 marca 1703 roku dzierżył w Oliwie pastorał opacki. Jest rzeczą jak najbardziej prawdopodobną, że jako młody kapłan zetknął się z kultem św. Oliwy z Anagni podczas swego pobytu w Rzymie. Wiadomo, że pięć lat po święceniach, już w 1665 roku, z woli Jean XII Petit, opata generalnego (20.07.1670–15.01.1692), Hacki pełnił kapłańską posługę u boku ekskrólowej szwedzkiej Krystyny[4], jako jej kapelan i jałmużnik. W Rzymie studiował i uzyskał doktorat. Anagni leży tylko 66 km na południowy wschód od Rzymu. Jako mnich klasztoru w Oliwie i zarazem pielgrzym-czciciel św. Oliwy miał zapewnione sprzyjające warunki pielgrzymowania z Rzymu do Anagni pieszo – mianowicie prawo zatrzymywania się na kilkudniowy pobyt gościnny w każdym opactwie cysterskim. Na trasie między Rzymem a Anagni leżą opactwa: Abbazia di Fossanova (1187–1812) i Abbazia Sermoneta (istnieje do dzisiaj). Może już wtedy zakiełkowała w nim myśl sprowadzenia do Oliwy relikwii tej świętej. Jeżeliby tak było, to do zrealizowania tego zamiaru przystąpił Hacki dopiero, gdy został opatem – i to pod koniec swego życia. Otrzymał na to zgodę papieża Klemensa XI (1700–1721), przygotował na tę okazję *officjum*[5]. W roku 1702 (ks. A. Lubomski[6] podaje rok 1703), zwrócił się do Pierr Paolo I Gerardi, arcybiskupa Anagni (1696–1708), jak również do tamtejszej kapituły katedralnej, z prośbą o udostępnienie dla kościoła opackiego w Oliwie relikwii św. Oliwy z Anagni[7]. Zarówno abp Gerardi jak i członkowie katedralnej kapituły, którzy w tej sprawie obradowali 20 listopada 1702 roku, ustosunkowali się do jego prośby przychylnie. Relikwiarz z prochami św. Oliwy został otworzony. Na jego zewnętrznej ścianie zauważono napis: *HIC REQUIESCIT S*[AN]C[T]*A OLIVA* – „Tu spoczywa św. Oliwa". Ze szczątków naszej Świętej pobrano część ramienia (*pars brachii*), którą razem z pismem uwierzytelniającym wysłano do Oliwy 27 marca 1703 r. – już po śmierci opata, która nastąpiła 4 marca tego roku. Następca opata Hackiego, Kazimierz Benedykt Dąbrowski[8] (1659–1722), opat oliwski w latach od 1703 do 1722, nie kwapił się do kontynuowania inicjatywy swego poprzednika.

Dlaczego relikwie, przysłane w 1703 roku, musiały czekać aż 36 lat, zanim zostały w 1739 roku uroczyście wprowadzone do klasztornej świątyni w Oliwie? Najpierw zechciejmy przyjrzeć się sytuacji politycznej, w jakiej znalazło się opactwo oliwskie w pierwszej połowie XVIII wieku, następnie

posłuchajmy, jak na to pytanie odpowiada Iwo Roweder[9], jeden z największych promotorów wprowadzenia kultu Świętej Oliwy w Oliwie.

Gdy chodzi o opactwo oliwskie w okresie rządów opata Kazimierza Benedykta Dąbrowskiego, następcy opata Hackiego, to przez cały okres jego posługiwania trwała w Europie III Wojna Północna (1700–1721), prowadzona między Danią, Norwegią, Rosją, Saksonią, Prusami i Księstwem Hanowerem z jednej strony a Szwecją – z drugiej strony. Północne ziemie Rzeczpospolitej Obojga Narodów były świadkami przemarszu obcych wojsk, które grabiły, plądrowały i podpalały położone na ich drodze miasta, wsie i osiedla. Karol XII (1682–1718), król Szwecji (1697–1718), któremu sprzyjała gwiazda pomyślności, rozprawił się najpierw z Danią, następnie przerzucił swe wojska do Estonii i zadał klęskę wojskom rosyjskim (1700), wreszcie pokonał wojska saskie nad Dźwiną. Znany z hulaszczego życia August II (1670–1733), król Polski (1697–1733), brał w tej potyczce udział jako król Saksonii, ale jako władca Polski zażądał od miasta Gdańska zapewnienia wojskom saskim kwater i aprowizacji. Karol XII pragnął w swym triumfalnym pochodzie podporządkować sobie Polskę – zajął Warszawę, następnie Kraków, pobił sasko-polskie wojska, zdetronizował Augusta II Mocnego. Na jego miejsce polecił szlachcie wybrać Stanisława Leszczyńskiego (1677–1766), jako króla Polski (1704–1709). Karol XII, który przez całe życie odnosił zwycięstwa, został pobity 08.07.1709 przez wojska rosyjskie pod Pótławą na Ukrainie. Skapitulował i znalazł schronienie w Turcji. Rosja natomiast opanowała całe wybrzeże Bałtyku, od Rygi po Narwę, i posadziła na tronie Polski zdetronizowanego Augusta II. Wojna zakończona została pokojem zawartym w 1721 roku.

Ryc. 18. Michał Antoni Hacki (1683–1703)

Ryc. 19. Kazimierz Benedykt Dąbrowski (1703–1722)

Ryc. 20. Franciszek Mikołaj Zaleski (1722–1740)

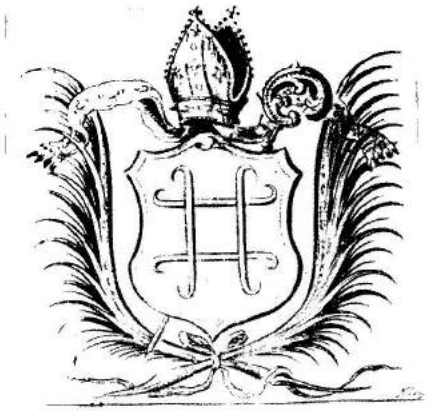

Ryc. 21. Herb Michała Antoniego Hackiego (1630–1703), opata oliwskiego (11.12.1683–04.03.1703)

Po dwunastu latach pokoju, gdy rany ostatniej wojny nie zostały jeszcze zagojone, wybuchła w Europie północnej nowa wojna, tym razem zwana wojną sukcesyjną o tron Polski, trwająca od 1733 do 1735 roku. Dnia 01.02.1733 zmarł w Warszawie August II. Szlachta wybrała na króla Polski Stanisława Leszczyńskiego, Piasta, teścia króla Francji Ludwika XV. Popierała go Wielkopolska, Prusy, Mazowsze, a z państw obcych Szwecja i Francja. Równocześnie nieliczna część szlachty wysunęła na króla Polski Fryderyka Augusta, syna Augusta II. Ten przyjął imię Augusta III (1735–1763). Jego poparła Małopolska, Ukraina Zadnieprzańska, a z obcych państw Austria i Rosja. Zaczęła się wojna domowa między zwolennikami Augusta III i Stanisława Leszczyńskiego („Jeden od Sasa, drugi od Lasa"). Do Polski wkraczały znowu obce wojska: rosyjskie, aby chronić zwolenników króla Sasa przed Szwedami; szwedzkie i francuskie, aby popierać króla Stanisława Leszczyńskiego. W Gdańsku schronił się Stanisław Leszczyński (1677–1766), król Polski (1705–1709 i 1733–1736) i przebywał w tym mieście od 2 października 1733 do 27/28 czerwca 1734 roku (abdykował w Sankt Petersburgu 1736). Opat Franciszek Zaleski[10], następca opata Dąbrowskiego, okazywał lojalność Stanisławowi Leszczyńskiemu, odwiedzał go w Gdańsku. Opat starał się też pozyskać przychylność przeciwników króla. Dlatego udał się 17 lutego 1734, razem z Jerzym Konstantym von Hülsen[11] (1673–1737), z prezentami do Łęgowa, gdzie zakwaterował się gen. rosyjski Peter von Lacy[12]. Od niego uzyskał pisemne zapewnienie, że Oliwa zostanie od doświadczeń wojennych oszczędzona. Opat wysłał 11 marca 1734 roku Gerarda von Hirtenberg Pastoriusa[13] (1690–1752), przeora oliwskiego (1733–1738) w tej samej sprawie do gen. Lacy, który już przeniósł swoją kwaterę do Pruszcza Gdańskiego. Od 21 lutego do 21 marca 1734 roku zakwaterował się w pałacu opackim Burkhard Christoph Graf von Münnich[14] (1683–1767), od 1733 rosyjski marszałek polny. Te okoliczności okazały się dla Oliwy łaskawe. Takie wioski klasztorne jak Brzeźno[15], Jelitkowo[16] i Sopot[17] zostały w maju 1734 roku przez żołnierzy rosyjskich splądrowane i spalone. Oliwa zaś nie. Klasztor musiał wprawdzie finansować sute stoły (opat spożywał posiłki razem z marszałkiem i jego oficerami w swoim pałacu), ale w okresie walk Leszczyńskiego o utrzymanie tronu Polski nie posypały się na Oliwę nieszczę

ścia, których doświadczyły ościenne wioski. Niespokojne czasy nie sprzyjały jednak uroczystej inauguracji kultu św. Oliwy w Oliwie. Kult wprowadzono dopiero wtedy, gdy ustały wojny, z wdzięczności wobec Boga za uchronienie opactwa oliwskiego od ognia i wojny – za wstawiennictwem Świętej Oliwy.

Iwo (Yvo) Roweder, powołując się na przeprowadzoną rozmowę z opatem Franciszkiem Mikołajem Zaleskim, odpowiada na powyżej postawione pytanie takimi słowy: *Nihilominus nescitur, qua retione opus non consummatum et festivitas introducta non fuit. Tum ex devoto motivo, quatenus Olivense nostrum monasterium inter ignes et arma tempore ultimi belli et obsidionis Dantiscanae ab incendio praximo conservatum, Domino dominantium in gratiam actione sanctae virgini, cujus nomen fundatio nostra refert, novo vinculo et voto obstringeretur, ut ipsa tamquam nominis nostri gloria, ecclesiae nostrae patrona, religiosorum mater, totius territori huius tutrix, meritis et intercessione suae perennem Olivae impendat protectionem. In hanc piam sollicitudinem meam Rev-mus D. Abbas noster annuit, offitium breviarii, ut memini, antiquitus impressum, definitorio praesentavit et facultatem introducendae festivitatis impetravit.* – „Nikt nie wie, z jakich względów dzieło to nie zostało dopełnione i nie odbyło się uroczyste wprowadzenie kultu. Zatem z pobożnego motywu, gdyż nasze oliwskie monasterium podczas ostatniej wojny oraz oblężenia Gdańska (1734), leżąc pomiędzy ognistymi ćwiczeniami i zbrojną walką, od podpalenia zostało zachowane, w podzięce dla Wszechmocnego i dzięki wstawiennictwu Świętej [Oliwy] dziewicy, której imię nasza fundacja nosi, nowym węzłem i ślubowaniem związane, aby sama, jako imienia naszego chwała, naszej świątyni patronka, zakonników matka, całej tutejszej okolicy obrończyni, dzięki swoim zasługom osłaniała Oliwę wieczną opieką. W tej pobożnej mojej trosce Najprzewielebniejszy Pan Opat przychylnie przyznał, że, jak przypomina sobie, oficjum brewiarzowe, w dawnych czasach zostało wydrukowane, definitorowi przedstawione i możliwość wprowadzenia uroczystości dozwolona" (*Annales*, s. 492).

Franciszek Mikołaj Zaleski, drugi po Hackim opat oliwski, powziął zamiar swego poprzednika i doprowadził jego ideę do celu. W maju 1738 roku, brał udział wraz z przeorem Iwo Rowederem w kapitule generalnej w Cîteaux[18], która trwała od 5 do 17 maja 1838 roku, i na której obaj wystąpili z prośbą o zezwolenie wprowadzenia w Oliwie kultu św. Oliwy z Anagni. Nastąpiło to w dniach 6 i 7 czerwca 1739 roku, po uprzednim potwierdzeniu autentyczności relikwii (12.05.1739). Kierowano się przy tym – jak pisze Roweder w *Annales* – pobożnym poczuciem wdzięczności za „uchronienie Oliwy w roku 1734 od ognia i wojny", do czego przyczyniło się wstawiennictwo św. Oliwy, dziewicy. Wstawiennictwo Świętej Oliwy ma również w przyszłości ochronić Oliwę i okolice przed takimi klęskami.

Uroczystość wprowadzenia kultu w świątyni klasztornej w Oliwie

Najpierw omówimy przygotowanie do uroczystości. Tu należy zauważyć, że nie wszystkie przedsięwzięcia zostaną tu wymienione, np. pertraktacje ze śpiewakami, z malarzami, stolarzami, rzeźbiarzami – twórcami obrazów i rzeźb. Niczego nie dowiemy się o musztrowaniu „Szwajcarów"[19], jak się mają zachować podczas uroczystości, itd. Ograniczymy się tylko do tego, co Roweder zanotował w „Annales", zatem: nabycie nowych paramentow, budowę ołtarza dla relikwii Świętej Oliwy i postawienie pięciu bram triumfalnych.

Paramenty: Dnia 8 kwietnia 1739 roku udał się Iwo Roweder w towarzystwie bursariusza (ekonom rządzący kasą klasztorną) do klasztoru Sióstr Norbertanek w Żukowie, aby odebrać nowy ornat dla opata i dwie dalmatyki dla asysty. Paramenty te zostały wykonane z białego adamaszku, haftowane złotem i srebrem. Cena wynosiła 1173 florenów. Konwent[20] przejął uiszczenie kosztów, przeznaczając na ten cel zapisy, jakie mnisi przy ślubach zakonnych przekazywali ze swego mienia klasztorowi.

Ołtarz dla relikwi Świętej Oliwy: Iwo Roweder zwrócił się w styczniu 1739 roku do Caspara Stroweli[21] (Strowelli, Strowellow), oliwskiego wytwórcy szkatułek i rzeźbiarza, z propozycją wykonania z formowanego drewna jesionowego, dla oliwskiej świątyni klasztornej, ołtarza ku czci Świętej Oliwy z Anagni. Zleceniodawca przedstawił rzeźbiarzowi wykonany przez siebie projekt przyszłego ołtarza. Gotowy ołtarz ustawiono 5.VI.1739 roku, w wigilię wprowadzenia relikwi do świątyni klasztornej, w ambicie, obok ołtarza „Cierniem Koronowania". Nowy ołtarz został wyposażony w srebrny krzyż, sześć srebrnych nowych kandelabrów i posrebrzane gałęzie ozdabiające rogi ołtarza. Dzieła te wykonał Johann Jöde[22] (Göde, Geide, †03.07.16/8, †13.11.1843), złotnik gdański. Na ołtarzu znajdowały się trzy tablice: po środku większa, zwana „Credo", zawierająca modlitwy na „Gloria", „Credo" oraz słowa przeistoczenia. Po jej bokach dwie mniejsze tablice jednakowych rozmiarów. Tablica po lewej ręce celebransa zawierała tekst z ewangelią św. Jana (J 1, 1–14), którą celebrans, odprawiając w rycie trydenckim, odmawiał na koniec mszy. Trzecia tablica, po prawej ręce celebransa, zwana „Lavabo"[23], zawierała modlitwy odmawiane przez celebransa przy wlewaniu paru kropel wody do wina w kielichu i przy obmywaniu rąk po ofiarowaniu chleba i wina. Ten pierwotny ołtarz stał tu do sierpnia 1739 roku. Krótko po uroczystościach wprowadzenia kultu św. Oliwy w Oliwie postawiono w jego miejsce nowy ołtarz ku czci tej świętej, sporządzony tym razem z gipsu i marmuru przez Ignacego Müllera[24] z Sopotu i Caspara Stroweli

z Oliwy (gotowy 3 sierpnia 1739 roku). Pierwotny ołtarz został przeniesiony do Kaplicy Świętej Oliwy w Grenelewie (Leśna Polana). Roweder, również według własnego projektu, zamówił 22 stycznia 1739 roku u złotnika gdańskiego Johanna Jöde nowy relikwiarz. Nigdzie nie znaleziono do tej pory jego opisu. Nic z tych przedmiotów kultu do naszych czasów nie przetrwało. Po pierwszym rozbiorze Polski (1772) Prusy Królewskie, na których to terytorium posiadłości ziemskie klasztoru oliwskiego leżały, dostały się w ręce Fryderyka II, zwanego Wielkim. Wówczas klasztor oliwski znalazł się w ciężkiej sytuacji finansowej. Konwent składał się w tym czasie jeszcze z 49 mnichów, którym trzeba było zapewnić utrzymanie. Z tego powodu przełożeni zaczęli wysprzedaż posiadanych dzieł sztuki, prawdopodobnie tych, które wycofano uprzednio z użytkowania i przechowywano w składnicy klasztornej; inne dzieła, wyroby ze srebra, dano na zastaw do Gdańska, skąd nigdy już do klasztoru nie wróciły. W ten sposob zaginęły srebrne relikwiarze[25] św. Oliwy i św. Urszuli, wykonane w latach 1739 i 1740 przez złotnika gdańskiego Johanna Jöde. W takiej sytuacji inne dzieła oliwskie zawędrowały do Brzozy czy pod Szamotuły.

Bramy Triumfalne

Na trasie pomiędzy kościołem parafialnym pod wezwaniem św. Jakuba[26] i klasztornym (por. ryc. 22, 25–33) postawiono pięć bram triumfalnych, które zaprojektował na tę uroczystość Iwo Roweder. Udekorowano je obrazami. Większość obrazów przedstawiała sceny z życia Świętej Oliwy. W epigramach[27] wysławiano jej cnoty. Jeden obraz przedstawiał papieża Klemensa XII[28], inny księcia Subisława[29], fundatora klasztoru, jeszcze inny ówczesnego opata.

Ryc. 22. Oliwa, Kościół św. Jakuba

Brama I. Pierwsza brama, ustawiona tuż przed portalem kościoła św. Jakuba, poświęcona była urzędującemu wówczas papieżowi Klemensowi XII (1730–1740). Zdobił ją portret papieża, namalowany – jak sam Iwo Roweder podaje – w Rzymie, flankowany dwiema postaciami, przedstawiającymi papieża św. Grzegorza Wielkiego i św. Hieronima, którzy w Kościele Zachodnim należą do czterech wielkich Doktorów[30].

Ryc. 23. Papież Klemens XII

Brama II. Druga brama ustawiona była przy bramie muru ówczesnego cmentarza parafialnego[31]. Zdobiące ją obrazy przedstawiały dwie sceny z życia Świętej Oliwy. Wywieranie presji ze strony rodziców, aby wyszła za mąż, oraz jej ucieczka. Napis nad epigramem: *In fuga salus* „W ucieczce Zbawienie". Na drugiej stronie tejże bramy przedstawione były mistyczne zaślubiny Świętej Oliwy z niebiańskim Oblubieńcem. Podczas gdy ona płacze przed wejściem do świątyni, podchodzi do niej niebiański Oblubieniec i ofiarowuje Jej ślubny pierścionek; Ona zaś, na następnej scenie, podaje Oblubieńcowi swoje nieskalane serce. Napis przed epigramem: *Hoc flores arrha coronat* „Takie kwiaty wieńczą zaręczynowy zadatek". – Na tejże stronie drugiej bramy przedstawiony był również książę gdański Subisław, fundator klasztoru, który na swym ręku podtrzymywał klasztor i kościół oliwski, ofiarując go Patronom Opactwa: Trójcy Świętej, Bogurodzicy Dziewicy, św. Bernardowi z Clairvaux, i św. Oliwie dziewicy: *...imago repraesentans ducem Subislaum, fundatorem huius monasterii, flectentem et offerentem domum hanc cum ecclesia geographice depictam ss. Trinitati, Deipare, s. patri Bernardo et s. Olivae virgini.* – Malarz przypuszczalnie zaczerpnął motyw do tej sceny z Tablic Fundatorów i Dobrodziejów, namalowanych w 1613 roku przez Hermanna Hahna (1574–1628)[32]. Tam, po stronie północnej, gdzie w 1615 roku postawiono grobowiec[33] książąt gdańsko-pomorskich, spotykamy prawie identyczną scenę.

Brama III. Trzecia brama, postawiona na moście nad Potokiem Oliwskim, koło zabudowań folwarku oliwskiego, miała dla chóru i orkiestry kwadratowe podium, do którego prowadziło 11 stopni i była zwrócona frontem ku kościołowi św. Jakuba. Aniol ukazany w locie pokazywał na malowidłach dwie sceny, przedstawiające ćwiczenia pokutne św. Oliwy. Na pierw

szym obrazie pokazana była Święta Oliwa, jako klęcząca przed Krzyżem, obnażona, i biczująca się aż do krwi. Napis nad epigramem: *Robet et erubescit* – „Rumieni się i czerwieni". Na drugim obrazie pokazano Ją ze spuszczoną głową, przez bezbożnych ludzi odartą z habitu. Napis na epigramie: *Non fugiunt lilia spinas* – „Lilia nie uniknie kolców". – Z drugiej strony tej bramy, od strony Stawu Rybnego[34], anioł podtrzymywał dwa obrazki. Na jednym przedstawiona była ona, jako zakonnica odziana w kukulle[35], z sercem przebitym kolcami – znakami oblubienicy Pana. Napis nad epigramem: *Insignia sponsae* – „Znaki oblubienicy". Na drugim przedstawiona była, jako stojąca przed wejściem do świątyni, i starająca się pocieszyć zrozpaczoną z powodu swoich grzechów niewiastę, pobudzając w sercu grzesznicy nadzieję na Miłosierdzie Boże. Napis nad epigramem: *Ungit non punit Oliva* – „Oliwa namaszcza, nie rani" (por. Iwicki, *Oliwa*, s. 211). Jak podaje Iwo Roweder w zakończeniu relacji z uroczystości, tenże obraz, owalnego kształtu, kunsztownie namalowany, przedstawiał portret Świętej Oliwy, dziewicy. Wokół obrazu znajdował się napis: *Divinissaima Virgo Oliva, Olivae Patrona.* Przy tej bramie postawiono rzeźby przedstawiające św. Floriana[36], męczennika, i św. Kazimierza[37]. Do dekoracji wnętrza łuku posłużono się baldachimem kościoła większego[38]. Wazy wypełnione kwiatami uzupełniały dekorację.

Brama IV. Czwarta brama, postawiona na placu przed kościołem klasztornym, jednym frontem skierowanym ku kościołowi św. Jakuba a drugim ku kościołowi klasztornemu, składała się z czterech obwiązanych wieńcami i kosztownymi kwiatami wysokich piramid. Szczyty piramid okryto czworokątnym nowym baldachimem, sporządzonym z rzadko spotykanego adamaszku. Na frontonie (frontispicio), od strony kościoła św. Jakuba, postać anioła trzymała obraz, na którym przedstawione były dwie sceny z życia naszej Świętej: 1. Święta Oliwa stojąca przed wejściem do świątyni i zachwycająca się chwałą Nieba, które się nad nią otworzyło, padła na kolana. Napis przed epigramem: *Casus ad ascensum* – „Przypadek do wspinania się". 2. Odpoczywającej na swoim łożu Świętej Oliwie ukazuje się niebiański Oblubieniec, wielkiej postury i miłej twarzy, i mówiący do niej: *Surge, propera amica mea* – „Powstań, pospiesz się, przyjaciółko moja". Napis przed epigramem: *Excitat ad requiem* – „Zachęca do odpoczynku". – Na tej samej bramie, na froncie od kościoła klasztornego, przedstawiony był Apollo (grecki bożek słońca, opiekun sztuk, szczególnie muzyki, stróż prawa i porządku) z wieńcem laurowym, trzymający herb koadiutora (Jacka Rybińskiego[39]), składający się z chorągwi kościelnej opatrzonej krzyżem i napisem: *In hoc signo regit et vincit* – „Pod tym znakiem rządzi i zwycięża". Załączone tu inskrypcje, oraz czaszka i trójkąt (symbole wiary i śmiertelności), odnoszą się do osoby koadiutora.

Brama V. Piąta brama postawiona była tuż przy samym wejściu do kościoła klasztornego. Ozdobiona była trzema obrazami. W środku większym, po bokach mniejszymi, ze scenami z życia Świętej Oliwy. Na jednym obrazie przedstawiona była w pozie lewitacji (*Sancta Oliva virgo incedit a terra elevata*), czyli unoszącej się, podczas mistycznych doznań ponad ziemią, podziwianą przez zakonne współtowarzyszki, które często były świadkami takich scen. Napis przed epigramem głosił: *Non quae super terram* – „Nie ma jej, już ponad ziemią". Na drugim obrazie przedstawiona była w pozycji siedzącej, z otwartym nad nią Niebem. Niebieski Oblubieniec pokazywał Jej chwałę błogosławionych i piekielne tortury potępionych. Napis głosił: *Ex his terminus unus* – „Od tych tylko jedna bariera". – Obraz większy przedstawiał opata Zaleskiego, który wraz ze swoim konwentem klęczy przed świeżo wzniesionym ołtarzem Świętej Oliwy Dziewicy, wskazując jedną ręką na namalowany poniżej klasztor oliwski, drugą zaś kładąc na ołtarzu księgę błagalną. Napis przed epigramem głosi: *Vovet devota Oliva* – „Pobożna Oliwa ślubuje". Ta scena przypomina obraz ołtarza głównego, namalowanego przez Andrzeja Stecha[40] w 1686 roku, na którym opat Hacki wraz całym konwentem poleca się swoim Patronom: Trójcy Świętej, NM Pannie i św. Bernardowi z Clairvaux.

Roweder nie zdradził, kto był twórcą tych malowideł. Zapewne jakiś domorosły malarz. Może mieszkający w Oliwie Johann Heidreich? Dwadzieścia lat później, w 1760 roku spotykamy go przy renowacji Sali Pokoju, za co otrzymał wynagrodzenie: 6 florenów (por. Iwicki, *Oliwa*, s. 21). Przy obrazach Świętej Oliwy autor doszukuje się pewnych inspiracji w Piśmie Świętym – w *Pieśni nad Pieśniami* (Pnp 2, 10) oraz w liście św. Pawła do Kolosan (Kol 3, 1–2). O *Pieśni nad Pieśniami* czytamy w opracowanym do jej wstępie: *Pieśń nad Pieśniami, pieśń najpiękniejsza, opiewająca miłość dwojga bohaterów, miłość autentyczną,*

Ryc. 24. Portret Iwo Rowedera (1699–1765), przeora oliwskiego (Oliwa, zakrystia katedry)

płomienna, połączona z zachwytem nad pięknej ukochanej osoby. Te słowa *par excellence* pasują do przedstawionych scen. Św. Paweł we wspomnianym liście pisze, żeby szukać tego, „co w górze, gdzie Chrystus siada po prawicy Boga". Przeznaczeni jesteśmy do niebieskiej chwały razem z NIM. Święta Oliwa króluje już w tej chwale razem z Chrystusem. Zapewne Iwo Roweder wiedział na podstawie kazań św. Bernarda z Clairvaux i prac św. Teresy z Avili oraz św. Jana od Krzyża, że *Pieśń nad Pieśniami* jest alegorią: Oblubieńcem jest Chrystus, oblubienicą – Kościół, NM Panna lub dusza ludzka. Takie myśli podsuwał owemu „domorosłemu malarzowi". Autor przypuszcza, że w wyżej wymienionych obrazach Świętej Oliwy, uwzględnione zostały następujące wersety z Pieśni nad Pieśniami: 1, 2; 1, 5; 2, 9; 2, 10; 3, 1; 3, 3; 4, 9; 5, 1; 5, 8; 8, 6 oraz z Księgi Ozeasza Proroka (2, 21–25). Zaś z kazań św. Bernarda z Clairvaux o *Pieśni nad Pieśniami*, następujące kazania: XIX, XXVII, LXXI, LXXIII, LXXIX.

Uroczystość wprowadzenia relikwii

Uroczystości rozpoczęły się w sobotę, 6 czerwca 1739 roku. Na czas powrócił ze swej podróży wizytacyjnej po klasztorach Polski opat Franciszek Zaleski. Z Gdańska i okolicy oraz z Pomorza przybyły już wczesnym rankiem tłumy wiernych. W kościołach Gdańska ogłoszono tę uroczystość z ambon. Pomiędzy przybyłymi pielgrzymami znajdowali się również innowiercy z Gdańska. Roweder wypowiada się o nich nieprzychylnie: „przeto te dziwaczne i rogate stworzenia lekceważące niedzielę stały dookoła i kręciły się gniewnie zwyczajem bydła" (*Annales*, s. 506, tł. RD). Klasztory przysłały swoich przedstawicieli: od cystersów w Pelplinie[41] przybył przeor i siedmiu kapłanów-muzyków, od kartuzów z Kartuz[42] przeor, gdańscy dominikanie[43] przysłali przeora i trzech zakonników, gdańscy karmelici[44], reformaci z Pohulanki (Stolzenberg)[45] po czterech zakonników, jezuici[46] ze Starych Szkotów jednego zakonnika. Licznie reprezentowany był też kler diecezjalny z bliska i z daleka. Również liczny był udział szlachty pomorskiej. Dwaj wysokiej rangi szlachcice, Jan Konarski (1690–1757), kasztelan pomorski (1738–1757), i Kazimierz Sartawski, sędzia krajowy w Tczewie, doznali szczególnego zaszczytu: nieśli relikwiarz od kościoła św. Jakuba do trzeciej bramy triumfalnej. Kościół klasztorny[47] błyszczał w odświętnym wystroju. Przed procesją podejmowano gości obiadem: szlachtę w pałacu opackim, kapłanów diecezjalnych zakonnych w leżącym w obrębie murów klasztornych hocspicjum gościnnym, zwanym Xenodochium[48]. Początek uroczystości zwiastowały o godzinie 12.30 dzwony kościoła klasztornego i pobliskiego kościoła św. Jakuba. Na wieżach obu kościołów, jak również na specjalnej emporze

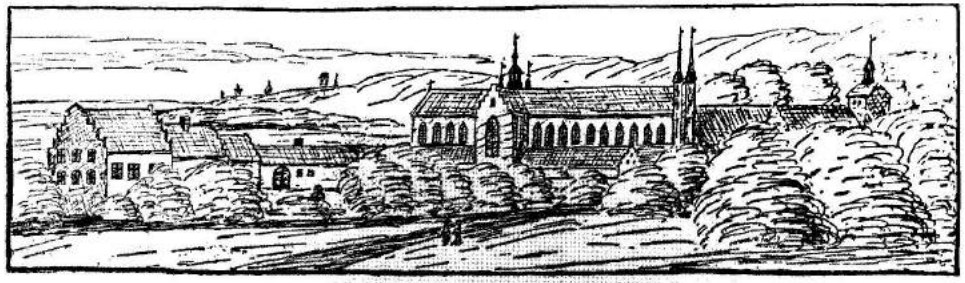

Kloster Oliva im Jahre 1686 (Zeichnung nach dem Hochaltarbild Andreas Stech's in der Kathedrale).

Ryc. 25. Klasztor Oliwski, rysunek wedle obrazu Andrzeja Stecha, 1686

Ryc. 26. Oliwa, Klasztor OO Cystersów, widok od strony południowej, 1660/1979

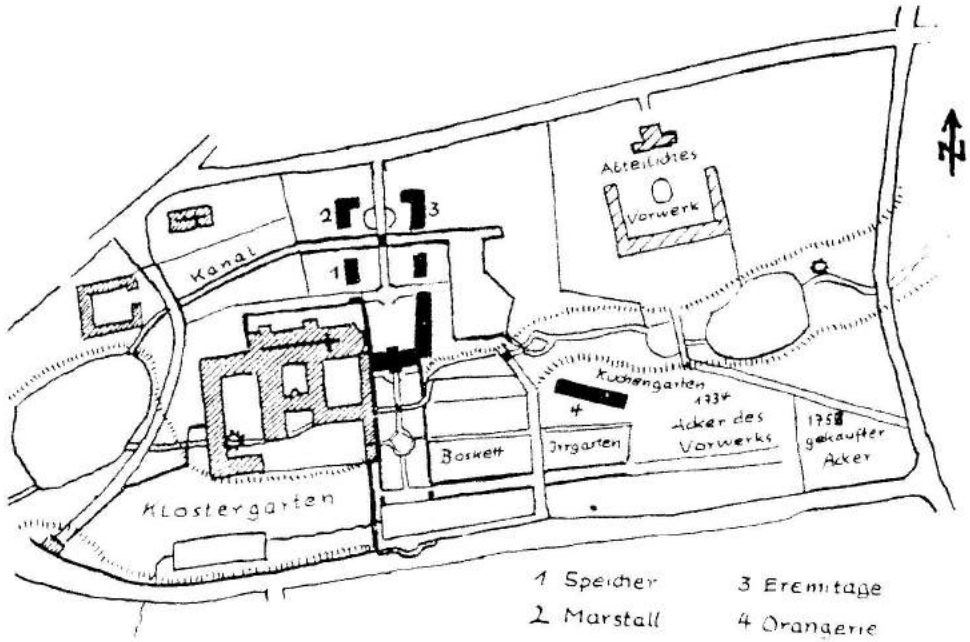

Ryc. 27. Plan zabudowań klasztornych i parku, ok. 1740

na placu przed kościołem klasztornym, umieszczono kotlistów i trębaczy. W przerwach między biciem dzwonów rozbrzmiewała na przemian muzyka. Przy stawie rybnym (znajdował się za dzisiejszą „Białą Szkołą") ustawiły się baterie, które co pewien czas odpalały salut armatni. W międzyczasie przymaszerowało z muzyką Bractwo Strzeleckie[49], w odświętnych mundurach, z karabinami i chorągwiami, w szyku zbrojnym przymaszerowało od strony domu adwokata (dzisiejszy gmach kurii arcybiskupiej) i ustawiło się na drodze pomiędzy kościołem św. Jakuba i kościołem klasztornym. Przy relikwiach na ołtarzu Świętej Oliwy, w kościele klasztornym, sześciu odzianych w mundury „szwajcarów" trzymało straż. O godzinie 13.30 dwaj mnisi oliwscy, odziani w swoje zakonne kukulle, przenieśli w zupełnym milczeniu do kościoła św. Jakuba owinięty w welon relikwiarz, postawili go na głównym ołtarzu, przy którym dalszych sześciu „szwajcarów" pełniło straż. Droga między oboma kościołami przedstawiała podniosły widok.

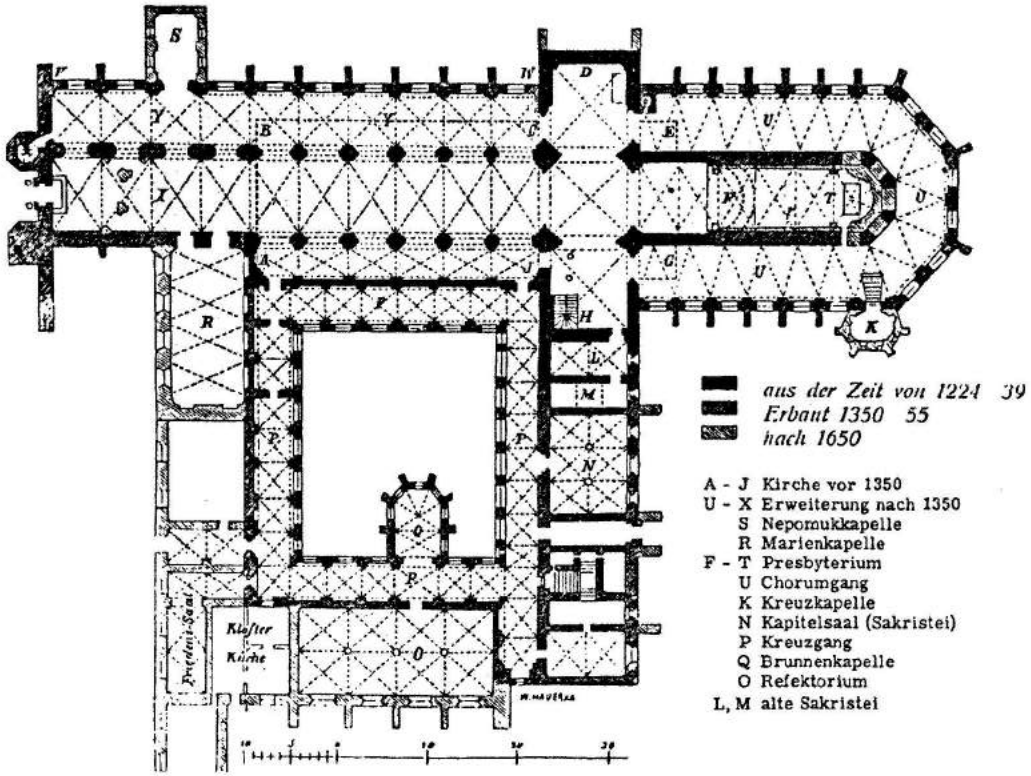

Ryc. 28. Rozwój kościoła klasztornego w Oliwie

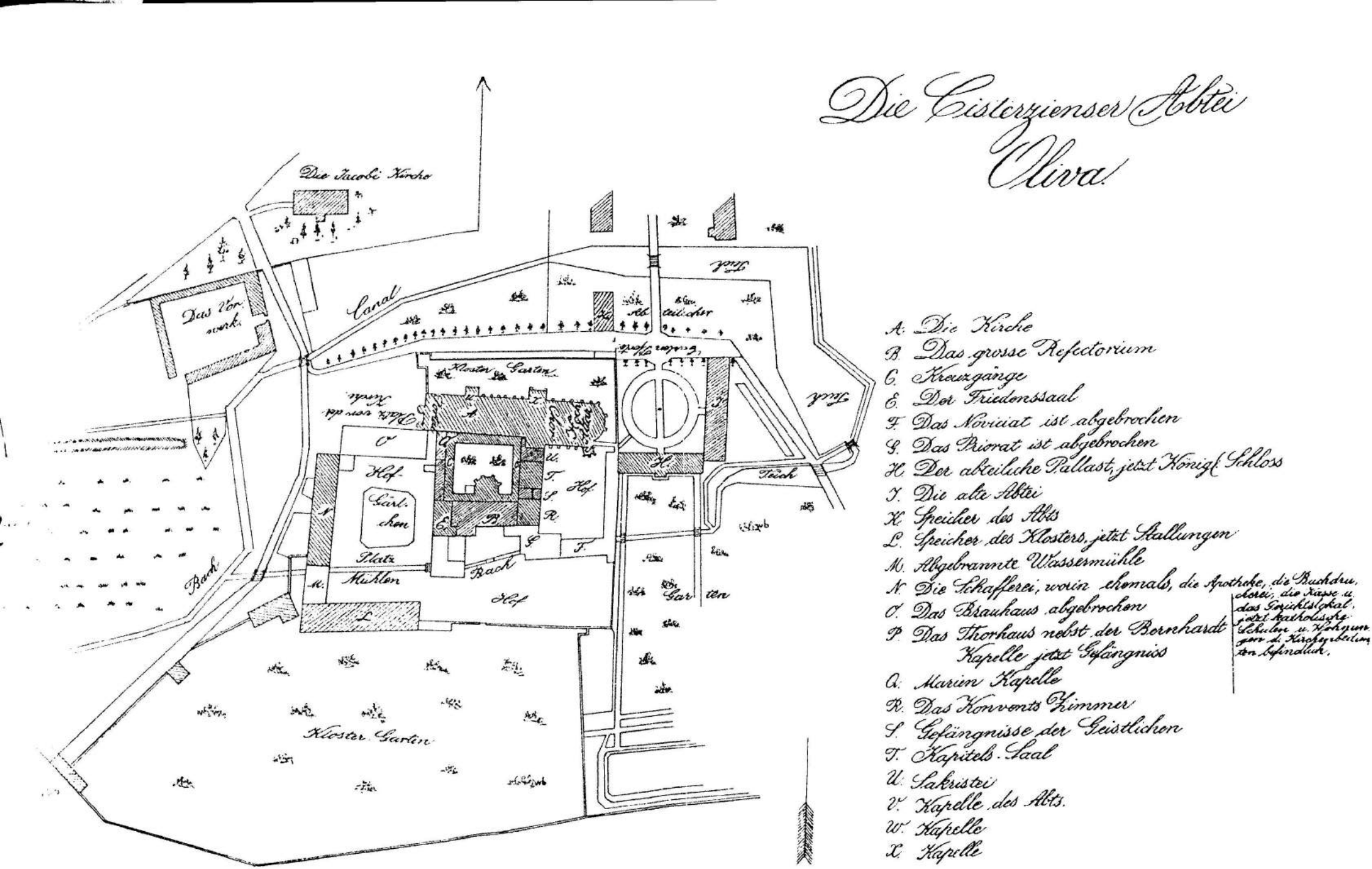

e Zisterzienser-Abtei Oliva, Lageplan (nach: Johann Carl K r e t z s c h m e r, Die Cisterzienser-Abtei Oliva, Danzig 1847, Anhang 1994 rekonstruiert von Willi B u c k, Wil/Schweiz

[illegible] Oliva, plan Lutografie [illegible] 1847, rekonstr. 1994

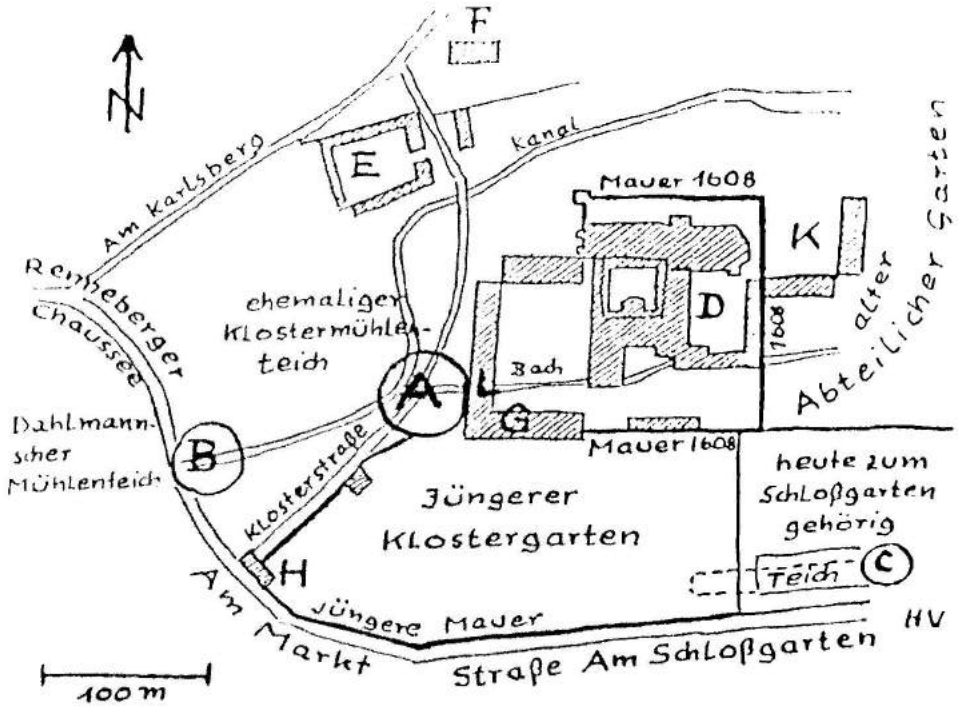

Ryc. 30. Areał klasztorny

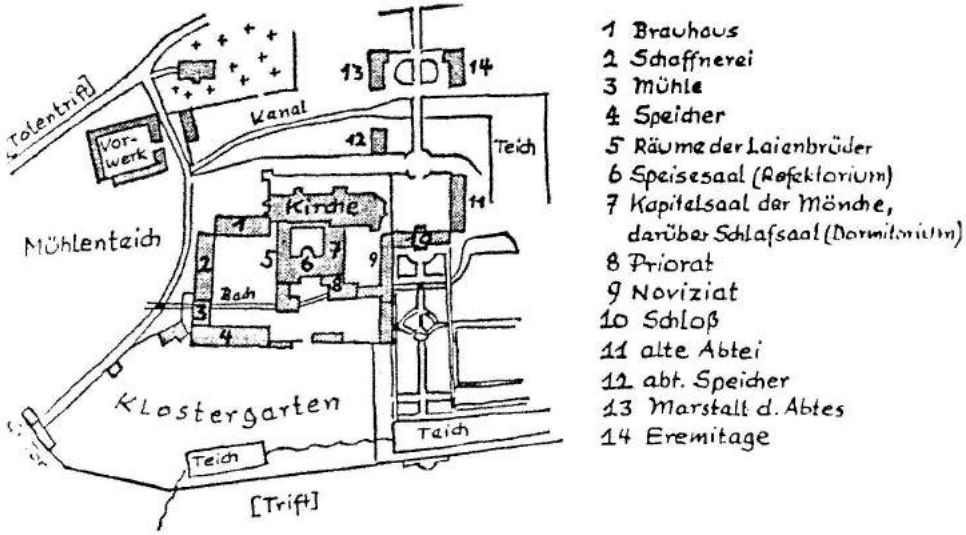

Karte 4 Die Klosteranlagen um 1750

Ryc. 31. Areał klasztorny, ok. 1750

Ryc. 32. Oliwa, Kościół Klasztorny OO Cystersów, od strony północno-zachodniej, 1725

– Na wschód od kościoła – stary pałac opatów, w okresie urzędowania opata Kaspra Geschkau (1569–1584) przebudowany 1579 z domu książąt gdańsko-pomorskich.

– Na zachód od kościoła – browar, rozebrany w latach 1832/33.

– Na zachód od browaru – szafarnia z sygnaturką, zbudowana w okresie rządów opata Mikołaja Muskendorf (1474–1488).

W szafarni mieściły się m.in.:

– **Apteka**;

– **Akademia Filozoficzno-Teologiczna** (1739–ok. 1783), założona przez Yvo Rowedera (1699–1765), przeora oliwskiego (1738–1754);

– **Dormitorium braci-konwersów** (sypialnia). Opat Jan Grabiński (1630–1638) konsekrował 05.04.1637 w Kaplicy Mariackiej dwa dzwony, z których jeden, o imieniu „św. Bernard", przeznaczony był na wieżę dormitorium braci-konwersów (*pro turri dormitorii fratrum conversorum in honorem s. Bernardi*, por. „Annales", s. 271);

– **Drukarnia Klasztorna (1676–1703)**. Maszyny drukarskie przekazano 19 lutego 1745 dla drukarni jezuitów w Braniewie. Założycielem drukarni oliwskiej był cysters oliwski Michał Antoni Hacki, późniejszy opat oliwski;

– **Kasa Klasztorna**;

– **Siedziba Sądu**;

– **Szkoła Katolicka (1823–1945)**, w części północnej, od browaru do wejścia, na parterze i pierwszym piętrze;

– **Szkoła Ewangelicka (1823–1904)**, w części południowej, od wejścia do młyna, na parterze i piętrze;

– **Mieszkania** dla służby kościelnej.

Szafarnia spłonęła, podpalona 25 marca 1945 roku przez Rosjan. Po odbudowaniu, mieści się tu od 25.06.1962 r. kuria biskupia gdańska, od 1992 kuria arcybiskupia.

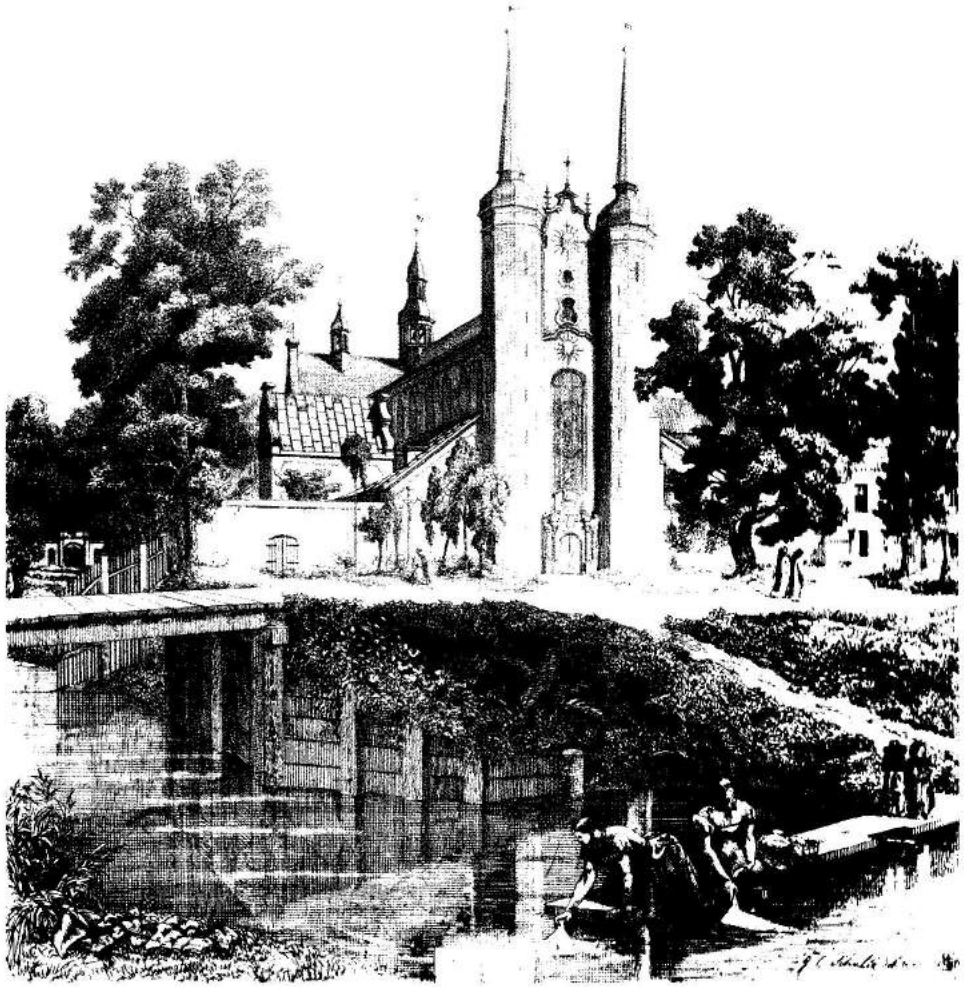

Ryc. 33. Oliwa, kościół klasztorny, widok od północnego zachodu, 1870

Procesja

Przez tę odświętnie przyozdobioną trasę, przy biciu dzwonów i dźwiękach muzyki, kroczył w uroczystej procesji do kościoła św. Jakuba opat Franciszek Zaleski, odziany w szaty pontyfikalne, otoczony asystą (ceremoniarz, diakon i subdiakon), a za nim podążał oliwski konwent przywdziany w swoje kukulle, i zaproszeni goście. W kościele św. Jakuba najpierw wszyscy zamarli w półgodzinnym modlitewnym skupieniu, podczas gdy z chóru rozbrzmiewała cicha muzyka instrumentalna. Poczem dwaj starsi mnisi przekazali relikwiarz dwom przedstawicielom szlachty (Jan Konarski i Kazimierz Sartawski), którzy nieśli go aż do trzeciej bramy triumfalnej. Porządek procesji był taki: na czele znajdował się krzyż i chorągwie, następnie szedł opat Zaleski z asystą, za nimi niesiono relikwiarz, którego otaczało sześciu „szwajcarów", dalej konwent i goście. Cała procesja, od kościoła św. Jakuba do trzeciej bramy triumfalnej, odbywała się w ciszy i bez śpiewu, wszyscy szli z zapalonymi świecami. Dopiero przy tej bramie ze wszystkich wież rozbrzmiała muzyka: raz dzwony, to znowu trębacze i dobosze. Podczas postoju przy trzeciej bramie wystąpił chór z odpowiednim hymnem i partiami solowymi. Teksty napisał przeor Iwo Roweder, muzykę skomponował ojciec Lambert Franck[50]. Po śpiewie pobożnych pieśni i przy strzałach z moździerzy kontynuowano procesję. Relikwiarz oddali szlachcice w ręce przedstawicieli duchowieństwa. Przy przekroczeniu progu kościoła klasztornego rozbrzmiały organy, biły dzwony, zespoły na instrumentach dętych prowadziły dialog pomiędzy organami i salwami z moździerzy obwieszczając tę uroczystą chwilę, że oto nowa patronka uroczyście wchodzi do oliwskiej świątyni. Od tego dnia oliwski kościół klasztorny miał czterech patronów: Trójcę Świętą, NM Pannę, św. Bernarda z Clairvaux i Świętą Oliwę, dziewicę z Anagni. Przed nowo wzniesionym ołtarzem nowej patronki, na którym spoczął relikwiarz, opat zaintonował *Te Deum laudamus* – „Ciebie, Boże wysławiamy". Hymn jubileuszowy, ułożony przez Iwo Rowedera i skomponowany przez Lamberta Francka, oraz uroczyste nieszpory zakończyły dzisiejszą uroczystość. Trzeba tu też zaznaczyć, że w uroczystych nieszporach brali udział zawodowi muzycy i śpiewacy, nadając nabożeństwu oprawę artystyczną. Podczas całego *Magnificat* odpalano z armat salwy honorowe. Ze względu na licznych wiernych, którzy chcieli zobaczyć relikwiarz, nie zamykano świątyni. Straż przy relikwiarzu pełnili „żołnierze szwajcarscy". Kolację podano dla szlachty w pałacu opackim, dla pozostałych gości w Xenodochium. Po ostatniej horze brewiarzowej (*completorium*)[51] jeszcze raz wystrzelono salwy honorowe, a wkrótce na wszystkich wieżach klasztoru zabrzmiały instrumenty muzyczne – według dokładnego rytuału i w dobrze ułożonym porządku (*diligenti ritu et attento ordine concertabant*). Klasztor oliwski posiadał wówczas pięć wież: kościół klasztorny – 3: dwie fasadowe i sygnaturka; kościół św. Jakuba jedną; szafarnia[52] posiadała wówczas sygnaturkę.

Festyn ludowy

Następny dzień, niedziela 7 czerwca 1739 roku, przybrał charakter festynu ludowego. Już wczesnym rankiem, o godzinie 4, salwy z moździerzy rozpoczęły radosne święto (*diem laetitiam initiavit*), poczem o godzinie 5 rozbrzmiewała z wież obu kościołów muzyka świąteczna. Po odśpiewaniu w świątyni klasztornej godzin brewiarzowych (chórowych) wierni z Gdańska i okolicy zaczęli napełniać świątynię. Nadchodzące procesje z Brzeźna, Jelitkowa i Sopotu zatrzymały się przy Xenodochium, gdzie powitał je ojciec Kilian Schulz[53], proboszcz oliwski (1724–1752, 1755–1757), zachęcając je do czczenia nowej patronki. Stąd udały się one przy śpiewie pobożnych pieśni i biciu dzwonów do kościoła klasztornego. Panny ze wspomnianych wyżej miejscowości niosły płonące świece, które ustawiły na świecznikach przy ołtarzu Świętej Oliwy. Przed sumą odbyła się w kościele klasztornym procesja z Najświętszym Sakramentem i msza pontyfikalna, celebrowana przez opata Zaleskiego. Po odmówieniu *Credo* dwaj dominikanie wygłosili okolicznościowe kazanie: w kościele klasztornym po polsku, w Kaplicy Mariackiej[54] po niemiecku. Obiad podawano w czterech różnych pomieszczeniach: w opactwie – osobom dostojnym i szlachetnym (*magnates et nobiles in abbatia*), w refektarzu dużym[55] – zaproszonym kapłanom zakonnym i diecezjalnym (*regulares et saeculares clerici in maiori refectorio*), w refektarzu małym[56] świeckim muzykom (*laici musici in parvo refectorio*), w pokoju domu gościnnego (*Xenodochium*) pozostałym mieszkańcom Gdańska i gościom zacnym. Jak dnia poprzedniego, od godziny 13 po południu, rozbrzmiewała z wież na przemian gra dzwonów i instrumentów muzycznych. Przed nieszporami po raz ostatni rozeszły się echem armatnie salwy (*sub vesperis figuratis tro mentorum explosiones provocabant echo*). Po wybornej kolacji i brewiarzowej komplecie, rozbrzmiała ze wszystkich wież i z placu przed frontem kościoła muzyka, spotęgowana wielogłosowym echem. Sztuczne ognie, wypuszczone przy bogato iluminowanych łukach triumfalnych i obrazie św. Oliwy, zakończyły uroczystości. Wieczorem przygrywała orkiestra, bramy triumfalne były oświetlone przez setki świeczek, fajerwerki rozjaśniały ciemności.

Rozkwit kultu i jego zanik po kasacie klasztoru

Ryc. 34. Oliwa, Katedra, obraz ołtarza głównego, „Patroni klasztoru oliwskiego". Twórcą obrazu jest dzieło Andrzej Stech (1635–1697), 1686. Twórcą ołtarza głównego jest Andrzej Schlüter (1634–1714), 1688

Kult Świętej Oliwy rozpowszechnił się stosunkowo szybko w samej Oliwie i okolicy. Rokrocznie w niedzielę po Bożym Ciele obchodzono jej święto z odpustem. W uroczystych procesjach z Brzeźna, Jelitkowa i Sopotu panny przynosiły zapalone świece, które później stawiały na świecznikach ołtarza Świętej Oliwy, dziękując za to, że spalone w 1734 r. miejscowości odbudowano, i prosząc nową Patronkę o ochronę klasztoru oliwskiego i okolicznych wiosek. W późniejszych czasach zamiast świec składano w ofierze pieniądze (1 talar i 10 groszy), aż Jan Jakub Schweminski[57], od 1838 do 1874 proboszcz oliwski, zwyczaj ten zniósł. Srebrny relikwiarz zaginął w okresie między I rozbiorem Polski a Kasatą klasztoru oliwskiego. Dzisiaj nawet w samej Oliwie nic już o nim nie wiadomo. Święta Oliwa była też czczona w Grenclewie[58]. Tam z inicjatywy przeora Rowedera wybudowano w marcu 1739 roku dom wczasowy dla oliwskich zakonników. Wzniesiono też kaplicę ku czci Świętej Oliwy, którą opat Józef Jacek Rybiński poświęcił 21 sierpnia 1740 roku. Nie wiadomo, czy kult naszej Świętej rozwinął się na Morawach, dokąd zakonnik oliwski o. Gabriel Rudolph[59] z okazji odwiedzin swoich krewnych zabrał dla swego wuja, Jana M. Hollan, kanonika praskiego, cząstkę relikwii naszej Świętej, przywożąc w zamian za to relikwie św. Barbary i św. Jana Nepomucena. Kult Świętej Oliwy, podobnie jak kult św. Maternusa[60], nie przetrwał w Oliwie rozbiorów Polski. Czy jednak zanik kultu świętej Oliwy w Oliwie można uważać za jego zniesienie? To dobre pytanie dla fachowców – od liturgii i prawa kościelnego.

Patroni kościoła i klasztoru oliwskiego (1186–1831)

Patronami klasztoru cystersów oliwskich w latach od 1186 do 1831 są: Trójca Święta, Matka Boska i św. Bernard z Clairvaux[61]. W kronice klasztornej – *Annales Monasterii Olivensis* – pod datą 14 sierpnia 1594 czytamy: *Hodie idem D. episcopus [Hieronimus Rozrażewski] consecravit templum et maius altare in honorem s. Trinitatis, B-mae V. Mariae et s. Bernardi* – „Dzisiaj ów pan biskup [Hieronimus Rozrażewski] konsekrował świątynię i ołtarz główny ku czci Trójcy Świętej, Błogosławionej Dziewicy Maryi i św. Bernarda. Na innym miejscu, 17 maja 1616, czytamy: *ecclesia nostra in honorem eiusdem inidividuae Trinitatis dedicata est* – „Nasza świątynia jest dedykowana na cześć Trójcy Świętej". Inskrypcja portalu głównego głosi m.in.: *Ecclesia... S.S. Trinitati B.V. Dei parae ac mellifluo Doktori Bernardo dedicata est.* – „Kościół dedykowany jest Trójcy Świętej, Najświętszej Maryi Pannie i Bożej Rodzicielce, jak również miodopłynnemu doktorowi Bernardowi". Wszystkich wyżej wymienionych trzech patronów przedstawia malarz gdański Andrzej Stech na swym obrazie z 1686 roku dla obecnego ołtarza głównego. Od 6 VI 1739 dochodzi jeszcze czwarty patron – Święta Oliwa z Anagni, dziewica. Odtąd czczeni byli w Oliwie czterej patroni: *SS. Trinitas, Deipara, S. Bernardus et S. Oliva, virgo* (por. Annales, s. 509).

Ryc. 35. Oliwa, Katedra, obraz ołtarza głównego, *Patroni klasztoru oliwskiego*, fragment. Twórcą obrazu jest Andrzej Stech (1635–1697), 1686

Obraz ołtarza, dzieło Andrzeja Stecha, 1686, przedstawia patronów kościoła i konwentu oliwskiego: Trójcę Świętą (ukazaną symbolicznie przez promienie wychodzące z górnej strefy obrazu), NM Pannę i św. Bernarda z Clairvaux. Fundator ołtarza i obrazu, opat Michał Antoni Hacki ukazany w dolnej strefie obrazu, klęczy wraz ze swym konwentem polecając się opiece swych patronów.

Uwagi dotyczące proweniencji dwóch ostatnich fotografii

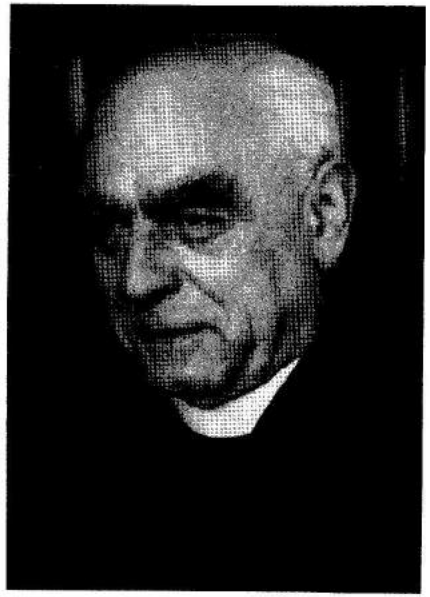

Ryc. 36. Ksiądz Aleksander Jan Lubomski (1893–1968)

Ks. Aleksander Jan Lubomski w latach 1926–1945 piastował w Oliwie różne urzędy: wikariusz katedralny, prefekt przy oliwskim gimnazjum, ceremoniarz większy przy katedrze, notariusz przy Sądzie I Instancji, dyrektor Caritas, kanclerz kurii biskupiej. W tym czasie zainteresował się dziejami i zabytkami istniejącego tu niegdyś opactwa cystersów. Opublikował na ten temat sporo artykułów, na podstawie których uznany jest za największego znawcę dziejów opactwa oliwskiego. Władze powojenne wysiedliły go 1 września 1946 roku z Polski. Pismem, wystawionym dnia 8 stycznia 1967 roku w Fischbach (NRF), gdzie do śmierci był proboszczem, upoważnił autora do wglądu w swój pozostawiony w Polsce księgozbiór i do przejęcia z tegoż wzbudzających zainteresowanie książek i fotografi. Księgozbiór ten składał się wówczas z kilku tysięcy foliałów, które zdeponowane były na strychu kuzynek ks. Lubomskiego, Stanisławy Będkowskiej i Anny Lubomskiej, zamieszkałych przy ul. Leona Wyczółkowskiego 63 w Gdańsku-Siedlcach. Z tego księgozbioru, który ze względu na brak zainteresowania się nim ze strony odpowiednich instancji wkrótce został przekazany na makulaturę, autor uchronił od zniszczenia: manuskrypty i artykuły autorstwa ks. A. Lubomskiego, parę starodruków, książki dotyczące opactwa i katedry w Oliwie, w tym parę egzemplarzy *Die Mönche von Oliva* i również kilka egzemplarzy *Annales Monasterii Olivensis*, siedem roczników tygodnika diecezjalnego *Katholisches Sonntagsblatt für das Bistum Danzig*, mapy Oliwy, fotografie. Powyższa fotografia pochodzi z tegoż zbioru. Wykonał ją w 1938 roku Paul Haustein[62] (1895–1986), gdy restaurował obraz ołtarza głównego, na którym odkrył następującą inskrypcję: *Andr. Stech fec. Ao 1686.* Odnośnie znalezionych w księgozbiorze artykułów ks. A. Lubomskiego należy tu zaznaczyć, że za radą Augustyna Ciesielskiego, opata w Mogile, autor polecił sporządzić z nich kopie, które 1970 zdeponował razem z krótkim biogramem o ks. A. Lubomskim w Bibliotece Gdańskiej PAN, (sygn. [stara] Ms. 3169, Akc 6/71, sygn. [nowa] Ms. 5864, Akc. 6/71). Takie same kopie przesłał Archiwum Państwowemu w Gdańsku, Archiwum Zakonnemu OO Cystersów w Szczyrzycu i Mogile, Bibliotece Seminarium Duchownego w Oliwie, Instytutowi Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego i Instytutowi Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

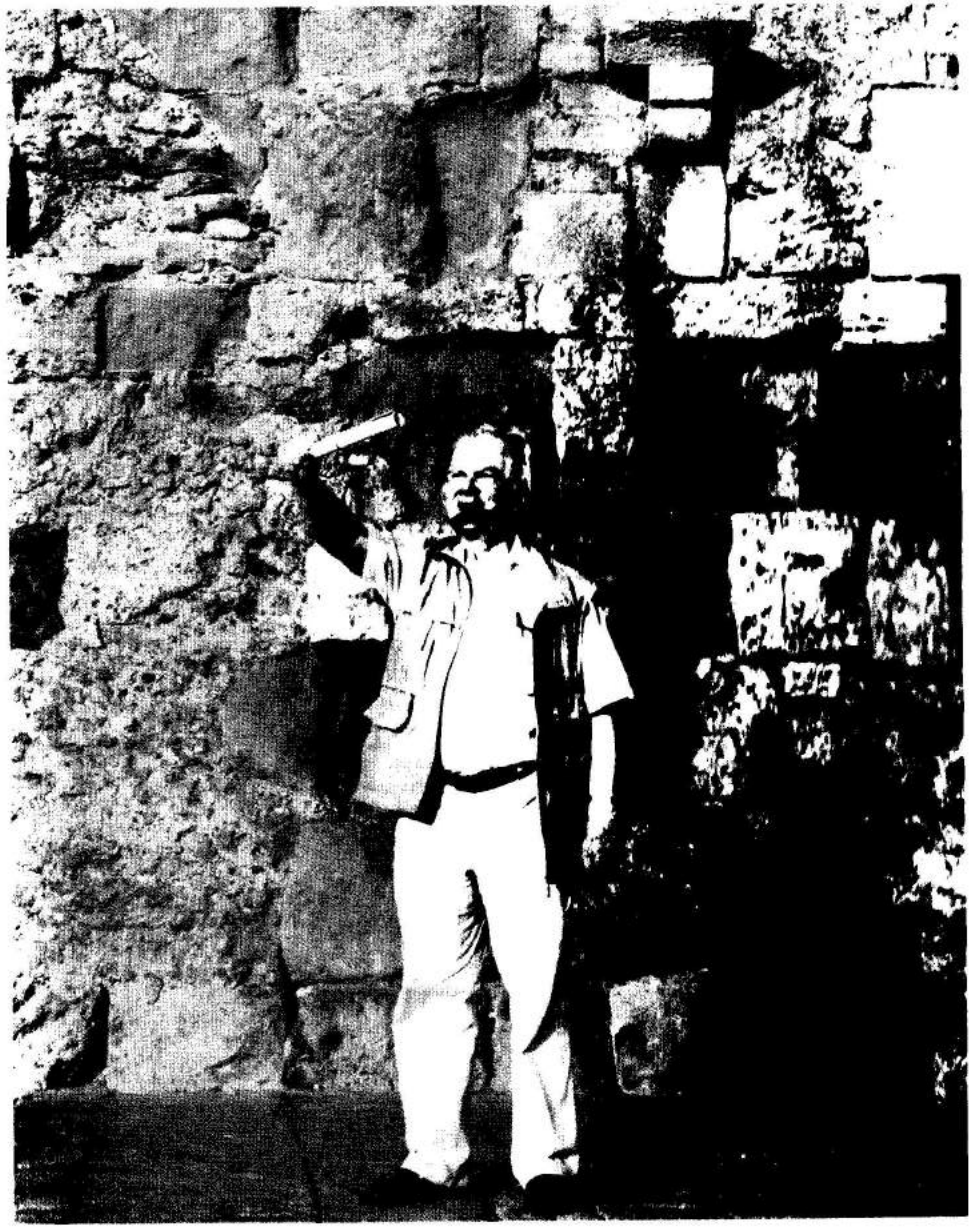

Ryc. 37. Autor ze znalezionym w Archiwum Kapitulnym w Anagni dokumentem

Przypisy

[1] ANAGNI, starożytne miasto włoskie w prowincji Lacjum, ok. 66 km na południowy wschód od Rzymu, zamieszkałe przez pradawnych Herników, zdobyte 306 przez Rzymian, od V wieku stolica biskupstwa (egzempcyjnego z prawem używania paliusza), zasłynęło w średniowieczu, jako miejsce urodzenia czterech papieży, którzy tu czasami przebywali z całym dworem, por. *Reklams Kunst Führer*, Bd. V:1974, s. 444–448.

[2] LEWITACJA, [od łac. *levitas* lekkość] zjawisko paranormalne, oznacza: sprzeczne z prawem ciążenia unoszenie się w górę ciała podczas stanów mistycznych lub najwyższy stopnień zachwytu (ekstaza), występujące w życiu niektórych mistyków, np. u Świętej Oliwy z Anagni (V w.); Świętego Józefa z Kupertynu (1603–1663), franciszkanina konwentualnego i mistyka; Świętej Teresy z Awili (1515–1582), karmelitanki; bł. Władysława z Gielniowa (ok. 1440–1505) – bernardyna, 1750 beatyfikowanego, 1759 patrona Królestwa Polskiego i Litwy, 1962 patrona Warszawy. Zjawisko lewitacji zna u swoich wyznawców również Buddyzm, Islam, New Age, Taoizm, Yoga.
Por. Alfio Giaccalia, *Święty Józef z Kupertynu – święty lotów*, Niepokalanów 1995; LCI, Bd. 7:1974, s. 206–208 – tu rycina ze sztychu Caspara Froij, 1781, przedstawiająca lewitację J. z Copertino; Bd. 8:1976, s. 467 – fot. ekstazy św. Teresy z Avili; LThK, Bd. 6:1997, s. 864

[3] HACKI, Michał Antoni (1630–1703), opat oliwski (1683–1703), fundator m.in. ołtarza głównego głównego, por. Iwicki, *Der Hochaltar der Kathedrale in Oliva. Ein Werk von Andreas Schlüter*, Hochschulverlag – Freiburg Br. 1980, s. 10–43; Tenże, *Hacki, Michael Antonius, Abt von Oliva (1683–1703), *Konitz 1630, vor X.14, †Oliva 1703.III.4*, [w:] Altpr. Biogr., Bd. V, 2. Lieferung, Marburg/Lahn 2007, s. 1805–1807; Tenże, *Konwent Oliwski*, s. 66–72

[4] KRYSTYNA (1626–1689), córka Gustawa Adolfa, królowa Szwecji (1632–1654), przyjęła wyznanie katolickie i abdykowała, poświęciła się – zwłaszcza w Rzymie – wiedzy i sztuce.

[5] OFICJUM; nabożeństwo, modlitwy brewiarzowe, brewiarz (por. przyp. 51).

[6] LUBOMSKI, Aleksander (1893–1969), kapłan diecezji gdańskiej, największy znawca dziejów i zabytków opactwa oliwskiego, wysiedlony z Polski 01.09.1946, zm. jako proboszcz w Fischbach, diec. Freiburg Br., por. Iwicki, *Lubomski Aleksander Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. III, Gdańsk 1997, s. 87–88.

[7] RELIKWIE [łac. *reliqua* – pozostałość, reszta szczątek, okruchy] RELIKWIARZ – naczynia do przechowywania relikwii, por. Iwicki, *Oliwa*, s. 242–244.

[8] DĄBROWSKI, Kazimierz Benedykt (ok. 1659–1722), opat oliwski (1703–1722), por. Iwicki, *Konwent Oliwski*, s. 41–42.

[9] ROWEDER, Iwo (1699–1765) (Rhowederh, Rohwedder, Rohwetter, Rowetter, Ivo, Yvo), od 1718 roku członek konwentu cystersów oliwskich (1717–1765), urodził się w Braniewie, gdzie 17.02.1699, został ochrzczony na imię Mateusz. Nie jest znana data jego urodzenia ani daty urodzenia jego rodzeństwa. Znana jest w każdym przypadku tylko data chrztu, którą przyjmujemy za datę urodzenia. Jego rodzice, Matthaeus Rohwedder, i znana tylko z imienia Elisabeth, wydali na świat ośmioro dzieci:
1. Joannes (chrzest 20.06.1697, zm. 21.02.1757 jako bernardyn),
2. Matthaeus (chrzest 17.02.1699, zm. 29.05.1765 jako cysters),
3. Jacobus (chrzest 27.04.1701),
4. Petrus (chrzest 02.02.1704, zm. 02.08.1775 jako bernardyn),
5. Adalbertus (chrzest 17.04.1706),
6. Elisabeth (chrzest 25.02.1708),
7. Franciscus (chrzest 01.04.1709),
8. Antonius (chrzest 31.05.1713).

Georg Lühr (1855–1939) podaje, że spośród rodzeństwa pięciu braci kształciło się Kolegium Jezuitów w Braniewie, mianowicie: Jan, Mateusz, Piotr, Adalbert i Antoni. Joannes i Petrus wstąpili do zakonu OO Bernardynów. W braniewskich księgach zmarłych nie znajdujemy żadnej adnotacji o ich zgonie, również o zgonie ich rodziców. Występuje tam tylko Matthias Rohwedder, zm. 07.11.1730, innym razem – Matthias Rhowedder, zm. 28.11.1748. Prawdopodobnie są to krewni naszego przeora.
Mateusz Roweder, absolwent słynnego Kolegium Jezuitów w Braniewie, w 1717 roku wstąpił do klasztoru cystersów w Oliwie, gdzie 18.04.1718 złożył profesję, otrzymując imię zakonne Iwo (Yvo). W latach od 1723 do końca 1729 studiował w Kolegium Prowincjalnym w Mogile i tam przyjął święcenia kapłańskie. Po powrocie do Oliwy pracował w duszpasterstwie w parafiach klasztornych: Matarnia, Łęgowo i Różyny. W klasztorze oliwskim piastował w latach 1738–1754 urząd przeora, od 1735 – urząd sekretarza prowincji pruskiej. Do szczególnych jego zasług dla Oliwy należy: redagowanie w latach 1733–1740 kroniki zakonnej, uroczyste wprowadzenie kultu św. Oliwy z Anagni w Oliwie w dniach 6/7.06.1739, oraz powołanie w 1739 roku do życia Akademii Filozoficzno-Teologicznej w Oliwie. Autor pragnie na końcu zwrócić uwagę, że w Bibliotece Gdańskiej PAN znajdują się pisane przez Rowedera medytacje – *Meditationes Supernominati Aegroti in Festa Sanctissimae Deiparae Virginis Mariae... Anno 1754*. (BG PAN, sygn. Ms. 2443), por. Archiwum Archidiecezji Warmińskiej (dalej: AAW), *Annales Baptizatorum Ecclesiae Paroch: Braunsbergensis de Ao 1665 a mens. Decemb. Ad Aum 1700*, sygn. E 60, s. 194v 200v; sygn. E 61, s. 8, 24, 37v 45v 49, 74v; sygn. E 86, s. 85v 134v; Iwicki, *Konwent Oliwski*, s. 406–416; Georg Lühr, *Die Schüler des Braunsberger Gymnasiums von 1694 bis 1776 nach dem Album Scholasticum Braunsbergense*, [w:] MHW, Bd. 12:1932–34, s. 48 poz. 1004, s. 56 poz. 1186, s. 71 poz. 1525, s. 83 poz. 1850, s. 109 poz. 2594.

[10] ZALESKI, Franciszek Mikołaj h. Godziemba (ok. 1680–1740), opat oliwski (1722–1740), por. Iwicki, *Konwent Oliwski*, s. 185–187.

[11] HÜLSEN de Eckeln, Jerzy Konstanty (1673–1737), podkomorzy Augusta II, starosta Marienhauz (Inflanty), zm. 13.11.1737, pochowany w kościele klasztornym

w Oliwie. Okazały pomnik w postaci obelisku ufundowali mu synowie w 1760 roku, por. Iwicki, *Nekropolia Oliwska*, s. 127–130; Tenże, *Oliwa*, s. 93–94.

12 LACY von Peter hrabia (1678–1751), stojący w służbie cara Piotra Wielkiego i carycy Anny, marszałek polny.

13 PASTORIUS, Gerard Franciszek ab Hirtenberg (1690–1752), wywodzący się z konwentu oliwskiego opat w Szczyrzycu (1738–1752), por. Iwicki, *Konwent Oliwski*, s. 194–197.

14 MÜNNICH von, Burkhard Christioph hrabia (1683–1767), od 1733 rosyjski marszałek polny

15 BRZEŹNO, wieś rybacka, należała do klasztoru oliwskiego (1283–1772); kościelnie do parafii św. Jakuba w Oliwie (1283–1831), następnie św. Trójcy w Oliwie (1831–1854), odtąd do parafii św. Jadwigi w Nowym Porcie (1854–1922). Od 1922 samodzielna parafia pod wezw. Św. Antoniego, por. KJfdBD, Danzig 1936, s. 106–107.

16 JELITKOWO, wieś rybacka, należała do cystersów oliwskich (1283–1772). Od 1611 roku, gdy dobra zakonne podzielono na dobra opackie i konwentualne, wieś tę przydzielono konwentowi. Kościelnie należało Jelitkowo do par. św. Jakuba w Oliwie (1283–1831), następnie Świętej Trójcy w Oliwie (1831–1965). Erekcja parafii Św. Apostołów Piotra i Pawła w Jelitkowie nastąpiła 1 listopada 1965 roku. Należy tu nadmienić, że już 25.02.1923 powstał Komitet Budowy Kaplicy w Jelitkowie, 24.10.1926 kaplica św. Piotra została poświęcona (St. Petrus-Kapelle in Glettkau), por. Iwicki, *Filip Adler (1566–1630), przeor oliwski*, [w:] *Rocznik Gdański*, t. LXIII, 2003, z. 1–2, s. 184, przyp. 33 – tam dalsza literatura; *Kronika parafii katedralnej w Oliwie (1904–1945)*, wydał i komentarzem opatrzył ks. dr Zygmunt Iwicki, Gdańsk 1999, s. 39, 68, przyp. 151, foto, s. 34; KJfdBD, s. 104; Lubomski, *Die Petruskapelle in Gletikau 10 Jahre alt (24. Oktober 1926–24. Oktober 1936)*, in: KSfdBD Jg. 3:1936, 657–660; reprint in HDK Nr. 4:1955, 7–8; Nr. 5:1953, 4–6; *Schematyzm Archidiecezji Gdańskiej 2011*, Gdańsk Pelplin 2011, s. 426–428.

17 SOPOT (Zoppot), wieś rybacka, wchodząca w skład posiadłości opactwa oliwskiego, należała – z Karlikowem i Srebrzyskiem – kościelnie do parafii oliwskiej: św. Jakuba (1186–1831), następnie św. Trójcy (1831–1904). W 1870 roku powstała dla kuracjuszy kaplica św. Andrzeja, zbudowana w latach 1869/1870 przez Mehlmanna za cenę 1748 talarów, 14.08.1870 poświęcona przez ks. Jana Jakuba Schweminskiego (1802–1874), prob. oliwskiego (1838–1874), od 01.08.1993 istnieje jako samodzielna parafia św. Andrzeja Boboli. – Już od 01.10.1901 miał Sopot samodzielną placówkę duszpasterską, do której z reguły zwracali się wierni Sopotu, jednak wolno im też było do 1 X 1904 zwracać się do macierzystej parafii w Oliwie. Dlatego należy szukać metryk chrztów i ślubów z tego okresu ewentualnie także w Oliwie. Pogrzeby odbywały się w tym czasie tylko w Oliwie, ponieważ w Sopocie nie było jeszcze cmentarza (por. KJfdBD, Danzig 1936, 101, 115). Od 01.10.1904 roku istnieje samodzielna parafia Gwiazdy Morza. W 1938 roku erygował bp Carl Maria Splett parafię św. Michała Archanioła, por. KJfdBD, 1936, s. 114–115; KSfdBD, Jg. 6:1939, Nr. 12, s. 188; A. Lubomski, *Johannes Jacob Schweminski*, „Heimatklange" nr 2/02.03.1932, s. 8; nr 3/01.06.1932, s. 9–10; nr 4/11.08.1932, s. 13.

18 CÎTEAUX, miasto fr., departement Cote-d'Or, w latach 1098–1790 siedziba macierzysta zakonu cystersów, od 1898 opactwo trapistów.

19 „SZWAJCARZY", „ŻOŁNIERZE SZWAJCARSCY" – nie chodzi tu ani o żołnierzy szwajcarskich, ani o gwardzistów szwajcarskich, pełniących od 1506 roku straż przyboczną u papieża – obecnie funkcję reprezentacyjno-honorową, lecz o mieszkańców Oliwy i okolicy, podszkolonych i ubranych na tę uroczystość w mundury gwardii szwajcarskiej.

20 KONWENT [od łac. *conventus* – zebrania] – zespół mnichów danego klasztoru.

21 STROWELI Caspar, mieszkający w Oliwie stolarz i rzeźbiarz, stojący na usługach cystersów oliwskich, 1739 twórca pierwotnego ołtarza św. Oliwy, 1739 współtwórca razem z Ignacym MÜLLEREM z Sopotu, drugiego ołtarza św. Oliwy. Można przypuszczać, że u boku C. Stroweli od 1740 roku zdobywał biegłość w sztuce rzeźbiarskiej Alanus Trosin (1707–1784), oliwski brat zakonny, twórca ram do powstałych w 1694 roku obrazów owalnych Andrzeja Stecha, współtwórca niektórych rzeźb prospektu organowego i dekoracji ambony. Wzmianki o C. Strowelim spotykamy w *Annales* (s. 496, 522).

22 JÖDE (Göde, Geide), Johann (*03.07.1678, †13.11.1743), złotnik gdański. Roweder zamówił u niego 22 stycznia 1739 roku dla relikwii św. Oliwy według swego projektu srebrny relikwiarz. Miał on się składać z dwóch figurek aniołów, drzewa oliwnego, szkatułki, statuetki Świętej Oliwy oraz dwóch kolumn. Jöde wykonał również na polecenie Rowedera małe relikwiarze, które swego czasu zdobiły ołtarz główny, por. Iwicki, *Oliwa*, s. 242–244.

23 Lavabo = Lawaterz? R. Dzięgielewski, w swoim artykule *Uroczystość wprowadzenia kultu św. Oliwii*, opublikowanym w pracy zbiorowej pt. *Iwo Roweder (1699–1765). Życie dla Boga i dla ludzi*, Pelplin 2012, s. 155, przetłumaczył słowo *lavabo* na lawaterz. Tłumacz słusznie wywodzi słowo lawaterz od słowa łacińskiego *lavabo* (*lavo, lavare* = myć, kąpać). Lawaterz – wedle Słownika Wyrazów Obcych – oznacza „sprzęt do mycia się, miednica ustawiona w zakrystii z upustem wody, zwykle ozdobna, przeznaczona do mycia rąk przed mszą". W łacińskim tekście Iwo Rowedera nie chodzi jednak o takie naczynie, czyli lawaterz, lecz o jedną z trzech tablic, które w liturgii potrydenckiej znajdowały się na mensie ołtarza: tablica pierwsza, większa, pośrodku mensy, zwana „Canonem", zawierała tekst modlitw na „Gloria" i „Credo" oraz słowa przeistoczenia; tablica druga, mniejsza, stojąca po lewej ręce celebransa, zawierająca początek Ewangelii według św. Jana (J 1, 1–14), odmawianej przez celebransa na zakończenie mszy św.; tablica trzecia, zwana „Lavabo", stojąca po prawej ręce celebransa, zawierająca modlitwy, odmawiane przez niego przy wlewaniu paru kropel wody do wina, i przy obmywaniu rąk po ofiarowaniu chleba i wina: *Lavabo inter innocentes manus meas et circumdabo altare tuum, Domine* – „Umywam ręce moje na znak niewinności i obchodzę ołtarz Twój, Panie". Iwo Roweder, autor tekstu łacińskiego,

opisując wyposażenie nowego ołtarza Świętej Oliwy wymienia m.in.: „Canon, evangelium s. Joannis et Lavabo". „Lavabo" w danym przypadku oznacza jedną z trzech tablic na ołtarzu, nie lawaterz. Lit. Rupert Berger, *Pastoralliturgisches Handlexikon*, Herder 2005, s. 231: Kanontafeln – Lawatorium: W południowym skrzydle krużganków, naprzeciw wejścia do refektarza, znajduje się lawatorium (umywalnia) o kształcie kaplicy, ukończone w listopadzie 1612 roku, za urzędowania opata Dawida Konarskiego (1589–1616). Wcześniej stało w nim – nad źródłem zasilanym przez drewniane rury – artystycznie wykonane drzewo oliwne z brązu. Drewniane gałęzie drzewa oliwnego użyczały wody, którą mnisi myli sobie ręce przed i po posiłkach. Każdego miesiąca odbywało się tu także odświeżanie tonzury (okrągło wystrzyżone miejsce na głowie mnicha, znak stanu). Drzewo oliwne polecił w roku 1738 na podstawie własnych rysunków wykonać Yvo Roweder. Obecnie stoi w lawatorium współczesna rzeźba Chrystusa cierniem ukoronowannego, dzieło Janiny i Zygmunta Schmidtów, dla upamiętnienia 2779 polskich kapłanów, zamordowanych w latach 1939–1945 przez narodowych socjalistów.

[24] MÜLLER, Ignacy, mieszkający w Sopocie rzeźbiarz, 1740 współtwórca, razem ze STROWELIM, ołtarza św. Oliwy; 1744 twórca wystroju Kaplicy Pięciu Ran i 1745 wystroju Kaplicy Opackiej, por. *Annales*, s. 522; Iwicki, *Oliva*, s. 37, 106, 329; Tenże, *Oliwa*, s. 31, 81.

[25] por. Iwicki, *Oliwa*, s. 242–244.

[26] KOŚCIÓŁ ŚW. JAKUBA, najstarszy kościół parafialny tego regionu, wzmiankowany w XIV w 1308 r., spalony przez gdańszczan 18 lutego 1577 r., odbudowany w latach 1591–1593, 16 lutego 1604 r. konsekrowany przez Franciszka Łąckiego, sufragana we Włocławku (1597–1617). 14 lutego 1834 r. przekazany ewangelikom oliwskim jako kościół parafialny, od 30.11.1834 do 31.10.1920 r. odbywały się w nim nabożeństwa ewangelickie, aż wybudowali oni sobie kościół Pojednania (Versöhnungskirche). Gdy 2 lipca 1945 r. cystersi zajęli ewangelicki kościół Pojednania i przemienili go w kościół Matki Boskiej Częstochowskiej Królowej Korony Polskiej, ewangelicy – aż do czasu wysiedlenia ich stąd – urządzali tu swoje nabożeństwa. Od 1946 r. kościół ten służy znowu katolikom, por. Iwicki, *Filip Adler*, [w:] RG, t. LXIII, 2003, z. 1–2, s. 211; *Kronika Parafii (katedralnej) w Oliwie (1904–1945)*, s. 49, 84, przyp. 322 – tu podany spis duszpasterzy od 1590 do 1831 roku oraz spis pastorów przy kościele św. Jakuba w latach 1834–1920 i przy kościele Pojednania w latach 1920–1945.

[27] EPIGRAM, epigramat (od gr. *epigramma*, znaczył u starożytnych Greków napis) – 1. jedno- lub dwuwierszowy utwór poetycki, umieszczony na nagrobku lub pomniku; 2. krótki utwór poetycki o treści lirycznej, filozoficznej, satyrycznej (fraszki).

[28] KLEMENS XII, papież (1730–1740). Na polu sztuki ma zasługi: budowa Fontanny di Trevi i renowacja fasady Bazyliki Laterańskiej.

[29] SUBISŁAW I, zm. 23.01.1187 w Gdańsku pochowany w Oliwie, również jego małżonka, Anna, pochodząca z książąt obodrzyckich (*prymus monastgerii Olyvensis fundator creditur esse Subislaus*). W prezbiterium, na ścianie północnej, w miejscu, gdzie stał niegdyś grobowiec, wykonane zostały w latach 1583–1584 (według niemieckich naukowców już przed 1577 r.), freski, przedstawiające książąt gdańsko-pomorskich. Po kasacie opactwa oliwskiego w 1831 r. zamalowano je podczas renowacji świątyni w roku 1832, odkryto 1957. Pierwszy od wschodu fresk przedstawia legendarnego księcia Subisława I klęczącego przed Matką Boską z Dzieciątkiem. W głębi widać kościół klasztorny sprzed pożaru w lutym 1577 r. Na drugim fresku przedstawiony jest książę Sambor I, następnie książę Mestwin I, dalej książę Świętopełk, na końcu książę Mestwin II. Zwieńczenie portretów tworzą renesansowe girlandy, u stóp książąt umieszczono herb Gryf oraz podpisy, z których ocalały zaledwie fragmenty. Wykonawca fresków nie jest znany. Podobne portrety, malowane na deskach, dzieła gdańskiego malarza Hermana Hahna (1574–1628) z 1613 r., przystawiono do ścian prezbiterium w listopadzie 1615 – razem z postawionym w prezbiterium grobowcem.

[30] DOKTORZY KOŚCIOŁA ZACHODNIEGO: Ambroży (†397), Augustyn (†430), Hieronim (†419), Grzegorz Wielki (†604).
DOKTORZY KOŚCIOŁA WSCHODNIEGO: Anastazy Wielki (†373), Bazyli Wielki (†379), Grzegorz z Nazjansu (†390), Jan Chryzostom (†407).

[31] CMENTARZ: Pierwszy cmentarz oliwski usytuowany był przy kościele św. Jakuba. Wzmiankę o nim spotykamy w 1308 roku, kiedy Rudigerus, opat oliwski (1290/91–1313), pochował tu rycerzy pomorskich, straconych przez krzyżaków w listopadzie 1308 w Gdańsku. Cmentarz ten służył parafii oliwskiej do 1832 roku. 1833 kupiono 3 morgi pola na nowy cmentarz pomiędzy drogą prowadzącą do „Hochwasser" (dzisiejsza ul. Czyżewskiego) a parkiem oliwskim (ul. Opacka). Poświęcił go w 1835 roku August Konrad Haber, proboszcz oliwski (14.01.1833–23.08.1837). W południowej części rozciągał się cmentarz ewangelicki. W 1878 powiększono cmentarz (40 areałów i 7 metrów kwadratowych), poświęcony 26.05.1881. Za urzędowania ks. Mikołaja Kryna (1848–1904), proboszcza oliwskiego (02.03.1883–01.02.1904), dokupiono na powiększenie cmentarza 85 areałów ziemi (cena: 5100 marek). Z wielką pomocą finansową pospieszył Ferdynand Matthias Landmann (1827–1914), gdański kupiec, parafianin oliwski, którego grobowiec rodzinny znajduje się jeszcze na cmentarzu. Starostwo zabroniło używania byłego kapitularza na stawianie trumien ze zwłokami i nakazało wybudować kostnicę. Polecenie zostało zrealizowane w 1909 roku, za urzędowania ks. dr. Franciszka Salezego Schrötera (1856–1944), proboszcza w Oliwie (30.03.1904–20.06.1916), według projektu architekta Singera. Koszt budowy wyniósł 8573,55 marek. Ks. prob. Schröter poświęcił ją 30.10.1910 roku. Duszpasterz ten powiększył cmentarz o 2845 metrów kwadratowych (cena: 8535 marek), i poświęcił go 23.03.1916 roku.
Na cmentarzu oliwskim spoczywają m.in.:
– Roman Gruby, kolejarz zamordowany 01.09.1939 na stacji w Szymankowie;
– Józef Gruchała-Węsierski, działacz polski pod zaborem pruskim;
– Franz Halba (1875–1936), rektor szkoły w Jelitkowie, 1934 dyscyplinarnie zwolniony za zorganizowanie procesji Bożego Ciała w Jelitkowie (nagrobek istnieje),

por. *Kronika parafii (katedralnej) w Oliwie 1904–1945*. Wydał i komentarzem opatrzył ks. dr Zygmunt Iwicki, Gdańsk 1999, s. 68–69, przyp. 154;

Fritz Jaenicke (1885–1945), twórca postaci lit. „Poguttke", publikowanej w „Danziger Neuste Nachrichten";

Jan Kilarski († 1951), zasłużony po 1945 r. ratownik zabytków Gdańska;

– Ks. Leon Kossak-Główczewski (1902–1998), proboszcz oliwski (12 X 1945–16 VI 1979),

– Ks. Mikołaj Kryn (1848–1904), proboszcz oliwski (02.03.1883–01.02.1904), nagrobek istnieje;

– Ferdinand Matthias Landmann, w Gdańsku właściciel firmy „Glas-Porzelan- und Lampenhandlung", od 1855 roku mieszkaniec Oliwy i właściciel dwóch posesji, istniejących do 1945 pomiędzy Potokiem Oliwskim a kościołem św. Jakuba;

– Franziska Landmann, z d. Handke, żona Ferdinanda, zm. 18.04.1908

– Maria Landmann (1859–1942), córka Ferdinanda i Franciszki, założycielka i dyrektorka słynnej „Marienschule" w Gdańsku (1886–1927), posłanka do Volkstagu w WMGd, odznaczona medalem „Pro ecclesia et pontifice", †26.03.1942 w wieku 83 lat, pochowana w grobowcu rodzinnym w Oliwie (grobowiec jeszcze istnieje), por. Iwicki, *Kronika...*, s. 82, przyp. 301. Wszyscy trzej wymienieni oraz inni członkowie rodziny spoczywają we wspólnym grobowcu.

– Franciszek Mamuszka (1905–1995);

– Zygmunt Moczyński (1886–1960), wybitny działacz Polonii gdańskiej;

– Antoni Pikarski († 1922), weteran powstania styczniowego, Kaszuba ze wsi Kliczkowy;

– Bruno Pompecki (1880–1922), prof. gimnazjum, autor m.in. „Literaturgeschichte der Provinz Westpreussen".

Cmentarz ma bogatą literaturę: AKfdDD Jg. 23.(5.):1944, Nr. 3/21; Dekański, *Opat Rudiger*, s. 449–465; *Fontes Olivenses*, s. 63; Iwicki, *Kronika parafii oliwskiej*, s. 17, 59, przyp. 51; Lingenberg, *Oliva*, s. 56, 243; Lubomski, *Aufhebung des Klosters*, s. 46–47; Tenże, *Kirchhof*, s. 53–54; Tenże, *Mönche*, s. 100–103; Tenże, *Pfr. Bluhm*, s. 7; Tenże, *Pfr. Haber*, s. 7–8; Tenże, *Pfr. Kryn*, s. 13–15; Tenże, *Pfr. Schröter*, s. 15–16; Tenże, *Prioren*, s. 162; Tenże, *Übergabe der Klosterkirche*, s. 49; Mamuszka, *Oliwa*, s. 40–41; Muhl, *Jakobskirche & Versöhnungskirche*, s. 126; Rycinę kostnicy opublikował w 1939 roku tygodnik katolicki, KSfdBD, Jg. 6:1939, s. 721.

[32] HAHN, Hermann (*1574, †23.03.1628), malarz gdański, którego obrazy zdobią katedrę oliwską, dziadek opata M.A. Hackiego, por. Iwicki, *Hochaltar*, s. 12, 15, 16, 28.

[33] GROBOWIEC Książąt Gdańsko-Pomorskich, wykonany z czarnego marmuru, prawdopodobnie dzieło Wilhelma van den Block (ok. 1550–1628), sprawił konwent w listopadzie 1615 za cenę ok. 800 florenów i postawił w prezbiterium przy ścianie północnej. Filip Adler (1566–1630), przeor oliwski (1593–1630), zanotował ten fakt w kronice klasztornej po łacinie, co w tłumaczeniu na język polski brzmi: „W uczuciu wdzięczności wobec naszych fundatorów wznieśliśmy grobowiec z czarnego marmuru przy ścianie, na której namalowano pięciu głównych fundatorów. Kiedy umarli, zostali pochowani w wielkim grobowcu, czyli sklepionej sali, gdzie teraz spoczywa Albertus zwany Roden. Kości ich bowiem zostały przeniesione przez pewnego opata około roku 1300 w to miejsce i do pięknego (jak nam dawni mnisi przekazali) wzniesionego z mosiądzu grobowca, lecz w czasie Husytów ponownie zniszczonego i ograbionego w roku 1433. W roku 1561 został postawiony przez Pana Mikołaja Loca, komendatariusza, zwykły grobowiec z cegieł, który również został zniszczony podczas wojny gdańskiej w roku 1577. Zatroszczyliśmy się, aby powstała mała (sklepiona) krypta i złożyliśmy kości do dębowej trumny z ołowianą tablicą. Tradycja przekazuje, że oprócz 5 głównych książąt spoczywa tam około 60 innych małych książąt i księżniczek. Wyłożyliśmy około 800 florenów na grobowiec, posadzkę i marmurowe schody" (*Annales*, s. 234).

Spoczywają tu:

– Subisław I († 23.01.1187) i jego małżonka, Anna;

– Sambor (1187–1207);

– Mściwój I (1207–1220) i Zwinisława, małżonka Mściwoja (ślub ok. 1181, †4.09.1240), córka Mieszka Starego (1173–1177); Zwinisława przebywała po śmierci męża u premonstratensek żukowskich i u nich zmarła 4.09. między 1230–1240, pochowana została w Oliwie.

– Świętopełk II (1220–1266, †11.01.1266). Tu pochowana została też jego żona z pierwszego małżeństwa, Eufrozyna (ślub ok. 1220, †23.08.1235), Świętopełka „najukochańsza towarzyszka".

– Mściwój II (1266–1294, †25.12.1294 w Gdańsku, pochowany w Oliwie 8.01.1295). Jego pierwsza małżonka, Judyta (ślub 1250, †między 1269 a 1275); drugą – Eufrozyna (*ok. 1230 w Opolu, ślub 1275, rozeszła się z Mściwojem 1288, †4.09.1292, pochowana w kościele Dominikanów w Brześciu Kujawskim). Sulisława, zwana Sulką, ex-zakonnica, jego „umiłowana małżonka", z którą „ul legitime vixerat", a która po śmierci męża schroniła się w jednym z klasztorów pomorskich, gdzie zmarła (gdzie została pochowana?).

Grobowiec w 1889 r. przeniesiono do ambitu, a 1984 na obecne miejsce w prawe skrzydło transeptu (por. Iwicki, *Filip Adler*, s. 203).

[34] STAW RYBNY (Fischteich) – Między budynkiem, w którym kiedyś mieściła się Szkoła Podstawowa nr 36 a ul. Opata Jacka Rybińskiego oraz Parkiem Oliwskim znajdował się ogród klasztorny, który służył nie tylko do uprawy warzyw, ale również jako miejsce rekreacji dla mnichów-kapłanów. J.C. Kretzschmer, w swej książce *Die Cistercienser-Abtei Oliva*, podaje plan opactwa, na którym znajduje się „Klostergarten". H. Voellner, na podstawie swych badań, lokalizuje na planie Kretzschmera „Fischteich" – staw rybny. Przeor Filip Adler polecił go w 1605 roku oczyścić. Przy sekularyzacji dóbr klasztornych ogród klasztorny przypadł parafii oliwskiej (9 morgów powierzchni). Parafia sprzedała go 14 sierpnia 1901 roku za 127 000 marek kupcowi sopockiemu Richardowi Grünholz. Biskup chełmiński, do którego jurysdykcji Oliwa od 1821 do 1922 należała, zobowiązał parafię oliwską, aby z tej sumy przekazała na rzecz nowopowstałych parafii w Sopocie (Gwiazda Morza) i Wrzeszczu (Najśw. Serca Pana Jezusa) po 30 000 marek. Przy

parafii oliwskiej pozostał ogród wielkości 1000 metrów kwadratowych. Kupca zobowiązano hipotetycznie, aby pomiędzy drogą (obecnie ul. Opata Jacka Rybińskiego) a placem przykościelnym wybić w murze z 1608 roku drzwi przejściowe dla pieszych. Obecnie nie ma tej resztki dawnego ogrodu klasztornego, a przejście jest zamknięte. Czy aby zostało to przeprowadzono również drogą prawną?, por. Kretzschmer, *Oliva, Anhang*, Iwicki, *Przeor Filip Adler*, s. 210; Voellner, *Der Schlossgarten*, s. 121–129.

[35] KUKULLE [od łac. *cucullae* – kukulle] długie peleryny z szerokimi rękawami, nakładane przez zakonników do modlitw chórowych i procesji. W *Annales* spotykamy słowo „cucullae" trzykrotnie. Pierwszy raz w sierpnia 1595 roku, kiedy zarządzono, aby podczas procesji kapłan celebrans odziany był w kapę, a pozostali kapłani w kukulle. Roweder używa tego słowa w 1739 dwukrotnie, mając za każdym razem na myśli długą pelerynę z szerokimi rękawami, nie „uroczysty habit" (*Annales*, s. 115, 507, 515). R. Dzięgielewski przytłumaczył ten termin na: „ubrani w swoje habity" lub „w uroczyste habity", por. Dzięgielewski, dz.c. s. 157.

[36] Święty FLORIAN, żył na przełomie III/IV wieku, urzędnik rzymski, żołnierz legionów, zamęczony i utopiony w rzece Enns. Grób w St. Florian, stąd translacja do Rzymu, następnie za sprawą św. Kazimierza, królewicza, sprowadzono relikwie do Krakowa. Patron przeciw pożarom. Czczony w Austrii, Niemczech, Polsce – czczony 4 maja jako drugi patron w diecezji katowickiej i krakowskiej.

[37] Święty KAZIMIERZ, królewicz, syn króla Kazimierza Jagiellończyka, czczony 4 marca, jako drugi patron archidiecezji krakowskiej.

[38] BALDACHIM, z datą 1716, 2 m×1,45 m, proweniencja nieznana por. Iwicki, *Oliwa*, s. 86.

[39] RYBIŃSKI Jacek Józef h. Radwan (1701–1782), 1733 wybrany opatem w Mogile, 1736 zrzekł się tego tytułu, od 1736 koadiutor opata Franciszka Mikołaja Zaleskiego, 1740 opat oliwski, zmarł 15.04.1780, por. Iwicki, *Konwent*, s. 146–150.

[40] STECH, Andrzej (1635–1697), malarz gdański, w ołtarzu głównym twórca obrazu (4,89 m×1,60 m), 1686; siedem wielkich obrazów owalnych, 1694; obraz główny w ołtarzu cierniem koronowania (1,63 m×1,25 m), trójkątne malowidło w zwieńczeniu ołtarza czterech ewangelistów, XVII wiek, por. Iwicki, *Hochaltar*, s. 28, 30, 32, 38, 52, 54, 55, 67, 72, 103, 106, 107, ryc. 14; Tenże, *Oliwa*, s. 68–69, 77–78, 132–133, 154, 155.

[41] Pelplin, opactwo cystersów w Pelplinie istniało w latach 1258/76–1823.

[42] Kartuzy, Klasztor Kartuzów w Kartuzach istniał w latach 1382–1823.

[43] Klasztor Dominikanów w Gdańsku, założony 1227, zniesiony 1834, ożywiony 1945.

[44] Klasztor Karmelitów w Gdańsku istniał od 1467 do 1835. Odtąd ich kościół p.w. Św. Józefa stał się kościołem parafialnym.

[45] Klasztor Reformatów na Pohulance (Chełm) w Gdańsku istniał od 1666 do 1807. Stąd rozpoczęły się gdańskie pielgrzymki na Kalwarię Wejherowską.

[46] Kolegium OO Jezuitów na Starych Szkotach w Gdańsku istniało od 01.09.1671 do 1773 r.

[47] KOŚCIÓŁ KLASZTORNY, kościół konwentualny, opacki, obecna katedra.

[48] XENODOCHIUM, [łac. *Xenodochium* – hospicjum] – Pomieszczenie przyklasztorne dla gości i dobroczyńców, stało w obrębie murów klasztornych, spalone podczas napadu gdańszczan w 1577 roku. Pod koniec 1601 r. zaczęto jego odbudowę. Opat D. Konarski ufundował na ten cel 200 florenów, a jego bracia, Stanisław Konarski (†1625), który w niewoli szwedzkiej złożył przyrzeczenie, ofiarował 200 talarów; Michał Konarski (1557–1613) – 30 florenów. 1605 zbudowano mur od młyna do xenodochium i aż do kaplicy św. Bernarda przy Porta Magna. Gdy 23 sierpnia 1609 przybył do klasztoru Wawrzyniec Gembicki (1559–1624), kanclerz koronny i biskup chełmiński (1600–1610), potem włocławski (1610–1615), wreszcie arcybiskup gnieźnieński i prymas (1616–1624), konwent wyszedł naprzeciw niemu aż do xenodochium i stąd poprowadził go w procesji do świątyni. 1646 r. zawalił się zbudowany 1605 mur i musiał zostać odnowiony. Wymieniono xenodochium jako „domus in horto", czyli dom w ogrodzie. Po II wojnie światowej zburzono go, por. *Annales*, s. 127, 155, 177, 301; Iwicki, *Filip Adler (1566–1630), przeor oliwski*, [w:] RG, t. LXIII, 2003, z. 1–2, s. 209, 211, J.C. Kretzschmer, *Die Abtei Oliva*, Danzig 1847, Anhang; H. Lingenberg, *Heinz, OLIVA – 800 JAHRE Von der Zisterzienserabtei zur Bischofskathedrale. Abriss der Geschichte des Klosters und Ortes Oliva (1186–1986) mit 135 Abbildungen und einer Farbtafel*, Lübeck 1986, s. 174. Czasami identyfikuje się Xenodochium ze SZPITALEM ŚW. ŁAZARZA. Ten znajdował się na rogu dzisiejszych ulic Grunwaldzkiej i Opata Jacka Rybińskiego. Zbudowany za rządów opata Aleksandra Kęsowskiego (1641–1667), poświęcony 23.12.1660 roku, składał się z parteru pokrytego wysokim czterospadowym dachem. Wewnątrz mieściło się osiem sklepionych izb oraz również sklepiona kaplica. Każda izba miała własne wejście z korytarza. Kaplica posiadała pochodzący z roku 1742 drewniany ołtarz św. Bernarda z Clairvaux. W roku 1962 rozebrano szpital, aby uzyskać miejsce dla pętli tramwajowej. W taki sposób został zniszczony rzadki pomnik starej kultury klasztornej, por. *Kronika parafii (katedralnej) w Oliwie (1904–1945)*. Wydał i komentarzem opatrzył ks. dr Zygmunt Iwicki, Gdańsk 1999, s. 27, 67, przyp. 137; Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś*, Gdańsk 2001, s. 242 – tamże rzut poziomy Szpitala św. Łazarza.

[49] BRACTWO STRZELECKIE, założone w 1722 roku za zgodą opata Kazimierza Dąbrowskiego i konwentu oliwskiego. Miało ono pełnić służbę porządkową przy procesji Bożego Ciała. Podupadło ono na skutek nadużycia przywileju przez króla kurkowego. W kwietniu 1739 roku reaktywował je za zgodą opata Franciszka Zaleskiego i koadiutora Jacka Rybińskiego przeor Iwo Roweder, nadając bractwu nowe statuty: każdorazowemu królowi kurkowemu przyznano z lasów klasztornych pewną ilość drewna sosnowego i topolowego, zaś wszystkim członkom bractwa beczkę piwa, którą miał fundować opat i konwent za usługi bractwa podczas procesji Bożego Ciała. Po dłuższej przerwie to reaktywowane bractwo wystąpiło po raz pierwszy podczas uroczystości wprowadzenia kultu św. Oliwy w Oliwie, dnia 6/7 czerwca 1939 roku, por. *Annales*, s. 500–501, Iwicki, *O błę*

dach w publikacjach Jerzego Sampa i o metodzie jego pracy, [w:] „Tytuł", Nr 3/4b (10–20b), 1995, s. 404.

[50] FRANK, Lambert (1708–1748), od 1730 mnich oliwski, kompozytor, por. Iwicki, *Konwent*, s. 270.

[51] COMPLETORIUM, łac. – końcowe nabożeństwo w liturgicznej służbie Bożej, ostatnia modlitwa brewiarzowa. – BREWIARZ (łac. *breviarum*) – urzędowa modlitwa Kościoła, do której zobowiązani są duchowni, podzielona była przed reformą brewiarzową na osiem godzin kanonicznych (Prima, Matutinum, Laudes, Tertia, Sexta, Nona, Vespera, Completorium), odmawianych w odpowiednich porach dnia, stąd też nazwa godzin kanonicznych. Po reformie brewiarza, która nastąpiła w 1971 roku, zredukowano liczbę godzin kanonicznych do pięciu: 1. Matutinum, 2. Laudes, 3. Tercja albo Sexta, albo Nona, 4. Nieszpory, 5. Kompleta. Inna nazwa brewiarza – OFFICIUM DIVINUM.

[52] SZAFARNIA zbudowana w okresie rządów opata Mikołaja Muskendorf (1474–1488), stała na zachód od browaru (por. Kretzschmer, *Oliva, Anhang*, N; por. ryc. 13). Mieściły się w niej w ciągu wieków różne instytucje: Akademia Filozoficzno-Teologiczna, Apteka, Dormitorium Braci-Konwersów, Drukarnia, Kasa Klasztorna, Mieszkania Służbowe Personelu Kościelnego, Siedziba Sądu, Siedziba Wójta. Szkoła Katolicka i Ewangelicka (od 01.06.1819). 25.03.1945 przez Rosjan podpalona. Po odbudowie, od 1962 siedziba kurii biskupiej, od 1992 kurii arcybiskupiej, por. *Kronika*, s. 87, przyp. 353; Iwicki, *Adler*, s. 210–211; Tenże, *Oliva*, s. 269; Tenże, *Oliwa*, s. 228–229; Lubomski, *Prioren*, s. 158.

[53] SCHULZ, Kilian Jakub (1694–1757), cysters oliwski (1713–1757), proboszcz oliwski (1724–1757, por. Iwicki, *Konwent*, s. 428–429.

[54] KAPLICA MARIACKA, zwana też „Polska", znajduje się w zachodnim skrzydle krużganku, przylega do głównej nawy katedry, por. Iwicki, *Oliwa*, s. 224–227.

[55] REFEKTARZ DUŻY [łac. *refectorium* – miejsce pokrzepienia] – jadalnia, refektarz. Po jego zniszczeniu przez gdańszczan (1577), prace przy odbudowie trwały od 1582 roku. W maju 1593 opat D. Konarski podpisał z Bartłomiejem Piperem, mistrzem murarskim w Gdańsku, umowę, na mocy której, mistrz gdański miał odbudować refektarz. Zaplanowano sklepienie, oparte na trzech kamiennych toskańskich kolumnach. Piper zażądał za pracę 400 florenów, o materiał budowlany miał się postarać opat. Robotnikom przyznano po 2 sztofy piwa, sam mistrz otrzymał dobre posiłki w klasztorze. W listopadzie kontynuowano prace przy sklepieniu refektarza. Wówczas zdarzył się nieszczęśliwy wypadek. Aby szybko skończyć prace, Piper postanowił kontynuować je również w dniu 11 listopada, w dzień św. Marcina. Przeor Adler był temu przeciwny. Pomimo to robotnicy już od wczesnego ranka, przy świetle świec, pracowali na rusztowaniach. Podczas gdy w świątyni klasztornej odprawiano konwentualną mszę, zawaliła się większa część sklepienia. Spadające kamienie zasypały robotników, miażdżąc ich częściowo. Piper musiał dopłacić do budowy 100 talarów, przeor zobowiązał się dostarczyć dla robotników piwa i mąkę. Prace przeciągały się do wiosny 1594 roku. Refektarz oddano do użytku 6 sierpnia 1594 roku. Kolumna środkowa oraz fragment skle-

pienia pochodzą z lat 1867–1868. Rok wcześniej, 22.05.1866, zawaliła się część sklepienia. Odbudową kierował mistrz ciesielski Jacobs, koszt odbudowy wynosił 770 talarów. W kwietniu 1599 roku klasztor zlecił wymalowanie refektarza. Być może powstały już wówczas obrazy opatów nad boazerią. Duże malowidła w łukach tarczowych, przedstawiające życie św. Bernarda z Clairvaux, wydają się one pochodzić z późniejszego okresu (XVII w.). Również wizerunki opatów, którzy nastąpili po opacie Dawidzie Konarskim (1589–1616), zostały dołączone później. Fasada ponad refektarzem otrzymała ostateczny wystrój w 1609 roku, por. *Annales*, s. 19, 55, 65, 71, 114, 178; Iwicki, *Filip Adler (1566–1630), przeor oliwski*, [w:] „Rocznik Gdański", t. LXIII, 2003, z. 1–2, s. 206–211; Tenże, Oliva, s. 233–252; Tenże, *Oliwa*, s. 193–209; Lubomski, *Der grosse Rempter*; Tenże, *Filip Adler (1566–1630), przeor oliwski*, [w:] Rocznik Gdański, t. LXIII, 2003, z. 1–2, s. 206–211; Lubomski, *Der grosse Rempter*, [w:] KSfdBD, Jg. 4:1937, s. 629–630, 679–680; Tenże, *Der Einsturz des Remters vor 75 Jahren*, [w:] KSfdBD, Jg. 8:1940, s. 156.

[56] REFEKTARZ MAŁY. Ważne pomieszczenie o znaczeniu historycznym. Tu 3 maja 1660 roku podpisano Pokój Oliwski, por. Iwicki, *Oliwa*, s. 210–214; Tenże *Kronika parafii (katedralnej) w Oliwie (1904–1945)*, s. 17, 54, przyp. 55.

[57] SCHWEMINSKI Jan Jakub (1802–1874), proboszcz w Oliwie (1838–1874); por. Iwicki, *Jan Jakub Schwemiński (1802–1874) (Styczeń 1838–11 III 1874)*, ms, s. 1–6; Mross, *Słownik kapłanów*, s. 303.

[58] GRENCLEWO (Gransin, Granslin, Grenslau, Grenzlau, Grenzlovia, od 1953 Leśna Polana), w 1738 roku zbudowano tu dom wypoczynkowy dla mnichów oliwskich, por. *Annales*, s. 490, 496, 500, 618.

[59] RUDOLF, Gabriel (1699–1751), cysters oliwski, por. Iwicki, *Konwent*, s. 417.

[60] KULT Św. MATERNUSA – Od początku XVII w. urządzane bywały w każdą drugą niedzielę lipca pielgrzymki młodzieży z Oliwy do Matarni: „ad sanctum Maternum". Zwyczaj ten zanikł w 1823 r. Przyczynił się do tego jakiś bliżej nie określony „przykry incydent". Proboszcz Jan Bluhm (1805–1832) zniósł zupełnie zwyczaj noszenia przez dziewczęta obrazów procesyjnych (feretronów). W tej sprawie Bluhm zapytał Józefa Księcia von Hohenzollern-Hechingen, opata komendatariusza i biskupa warmińskiego, który rezydował w Oliwie i którego jurysdykcji podlegała Oliwa od 1821 do 1836, czy w przyszłości można bez obrazów, tylko z krzyżem i chorągwiami, tę procesję urządzać, czy też jej zupełnie zaniechać. Biskup zadecydował, aby procesję prowadzić bez feretronów. Wkrótce jednak musiał Bluhm stwierdzić, że te procesje pozbawione były należytej powagi i nabożeństwa, że na trasie i w Matarni zdarzały się ekscesy. Malała również ciągle liczba uczestników, procesje odbywały się bez udziału kapłana. W takich okolicznościach Józef von Hohenzollern-Hechingen polecił ogłosić, że procesja ta w przyszłości przestanie istnieć, por. Zygmunt Iwicki, *Św. Matern w świetle faktów i legend, przedstawienie go w sztuce i jego kult*, [w:] RG, t. LXI, Gdańsk 2001, z. 1, s. 28–37.

[61] Św. BERNARD z Clairvaux (1090–1153), założyciel opactwa OO Cystersów w Clairvaux, doprowadził zakon cystersów do rozkwitu, 1135 zaczyna głosić kazania o *Pieśni nad Pieśniami*, 1146 nawołuje do II Krucjaty (1147–1149), 1830 ogłoszony Doktorem Kościoła (Pius VIII), por. LThK, Bd. 2:1994, s. 268–270.

[62] HAUSTEIN, Paul (ur. 25.01.1895 w Gdańsku, zm. 27.12.1986 w Hemer, RFN), pracował jako restaurator w Danziger Stadtmuseum (1923–1945), 1931 restaurował obraz Adolfa Boya z ołtarza Czterech Doktorów Kościoła, 1938 obraz Andrzeja Stecha z ołtarza głównego katedry, odkrywając sygnaturę „Andr Stech fec. Ao 1686". – Swego czasu udostępniłem pani dr Teresie Grzybkowskiej fotografie ołtarza głównego katedry, informując ją, że wykonał je w 1938 roku P. Hausteina. T. Grzybkowska wykorzystała je w swej pracy *Andrzej Stech malarz gdański*, Warszawa 1979, ale nie podała proweniencji tych fotografii..., por. Iwicki, *Hochaltar*, s. 55, przyp. 326, 133, przyp. 222, 141, przyp. 325; Tenże, *Oliva – Führer durch die Kathedrale und das ehemalige Kloster Oliva*, Dülmen 1994, s. 78; Tenże, *Oliwa wczoraj i dziś. Przewodnik po zabytkach katedry i byłego klasztoru* (dalej: Oliwa), Gdańsk 2001, s. 134.

APENDIX

Iwo Roweder (1699–1765), Prior Olivae (1738–1754)

Tekst zaczerpnięty został z *Annales Monasterii Olivensis Ord. Cist. Aetate Posteriores*, wydanych przez ks. Pawła Czaplewskiego (1877–1963) w [w:] FONTES, TNT, t. XX, Toruń 1916–1919, s. 506–519. W nawiasach kwadratowych zaznaczone są strony *Annales* oraz pominięte w *Annales* wersety czy wyrazy tekstu oryginalnego.

[*Introductio Reliqiarum Sanctae Olivae ad ecclesiam in Oliva (Polonia)*]

[s. 506] Eodem die [6 Juni 1739] quae erat vigilia neointroducendae festivitatis s. Olivae virginis, in ecclesia altare novum maiori ex parte purissimum continens argentum, iam in suo loco collocatum, paries vero, penes quem constitutum, ornatus et tectus fuit peristromate ex carmasino adamasco, in altari sex nova candelabra argentea, canon, evangelium s. Joannis et Lavabo in loco et cornu utroque aeque argenteis ramis ad hoc ab aurifabro confectis obducta, tum et crucifixus argenteus novus et quidquid ad condendum et condecorandum neoaltare requirebatur, de novo fuit comparatum. Universa ecclesia in altaribus, parietibus, stratis omni studio mundata fuit. A mane iam confluebat innumerus hospes utriusque sectae et sexus et diu turna fama tante festivitatis Olivae introducendae curiosam Dantiscanorum, Pomeranorum gentem longe anterius provocavit Olivam nec taedio confecti recesserunt, donec finem rei respectassent. Plurimmi tamen Gedanenses, qui solemnitatis certitudinem ex denuntiatione concionatorum catholicorum Gedani facta eruerant, ipsi actui introductionis, quae hodierna die vigilia facta, non intererant, ideo haec curiosa et cornuta animalia die dominica superve nientes ac si vertigine exagitati prae ira pecorum more circumsabant. Ut vero processio nostra et devotio a frequentia regularium ordinis nostri praecipue, demum et aliorum religiosorum ac saecularis cleri et devotior et numerosior esset, ideo ex monasterio Pelplinensi praevie invitiatus Adm. R. P. prior cum septem presbyteris musicis, hodie ante prandium comparuit, etiam R mus D-nus prior Carthusianorum, P prior Dominicanorum cum tribus sacerdotibus, Reformati ex Stolcemberga quatuor, Carmelitae quatuor, praepositi et parochi saeculares ac vicarii non pauci. Unus ex collegio Schotlandensi societatis Jesu pater advenerat, sed serio post processionem.

Ad deportandum sacrum pignius, partem nimirum brachii divinissimae Olivae virginis invitatus fuit illustrissimus et excellentissimus D-nu Joannes Konarski, castellanus Culmensis et ma[507]gnificus D. Casimirus Sartawski, assessor terrestris Ditschauviensis. Confluxerunt et alii magnates et vicini nobiles, hunc actum condecorantes. Post prandium, quod nobilitas in abbatia sumpsit, religiosi et clerus in hospitariatu conventuali habuerant, a media prima campanae utriusque ecclesiae duplicabantur, quibus interdum pausan

32. Oliwa, Kościół Klasztorny OO Cystersów, od strony północno-zachodniej. Miedzioryt Piotra Tanjé (*15.02.1707 Bolswart, †29.06.1761 Amsterdam), 1725. Sztych pochodzi ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej PAN, sygn. Z I 2664, publ. Iwicki, *Nekropolia*, s. 89; Tenże, *Oliva*, s. 18, Tenże, *Oliwa*, s. 9

33. Oliwa, kościół klasztorny, widok od północnego zachodu. Sztych Johanna Carla Schultza (1801–1872), 1870. BG PAN, sygn. Gr. Al. 4606/IV

34. Oliwa, Katedra, Ołtarz główny, dzieło Andrzeja Schlütera (1634–1714), 1688. Obraz ołtarza, dzieło Andrzeja Stecha (1635–1697), 1686, przedstawia klasztor i konwent oliwski pod opieką swoich Patronów: Trójcy Świętej (ukazaną symbolicznie przez promienie wychodzące z górnej stefry obrazu), NM Panny i św. Bernarda z Clairvaux. Fundator ołtarza i obrazu, opat Michał Antoni Hacki ukazany w dolnej strefie obrazu, klęczy wraz ze swym konwentem polecając konwent i klasztor opiece patronów. Fot. Paul Haustein, 1938. O pracach P. Hausteina, por. Iwicki, *Hochaltar*, s. 141–142, przyp. 325. Autor wykorzystał tę fotografię 1971 w swej pracy magisterskiej, *Oliva*, s. 172, ryc. 83; oraz doktorskiej, *Hochaltar*, s. 186, ryc. 14, jak również w innych swoich pracach, *Oliva*, s. 328, *Oliwa*, s. 133. Fotografię tę publikuje też Teresa Grzybkowska w swej książce *Andrzej Stech malarz gdański*, Warszawa 1979, ryc. 9, nie wypowiadając się o prowienencji przytoczonej fotografii.

35. Oliwa, Patroni klasztoru oliwskiego – Trójca Święta (ukazana symbolicznie w postaci promieni w górnej części obrazu), NM Panna, św. Bernarda z Clairvaux, przedstawieni przez Andrzeja Stecha (1635–1697), fragment, 1686

36. Ksiądz Aleksander Jan Lubomski (1893–1968). Fotografia ze zbiorów prywatnych autora.

37. Autor ze znalezionym w Archiwum Kapitulnym w Anagni dokumentem. Fot. Thaddäus J. Jakubowski

Wykaz źródeł i literatury oraz ich skróty

Altpr. Biogr.	Altpreussiche Biographie
Annales	Annales Monasterii Olivensis, Ord. Cist. Aetate Posteriore Ornavit Paulus Czaplewski, [w:] Fontes, t. XX, Toruni 1916–1919, s. 12, 239, 350, 488, 491–492, 494, 496, 506–519, 646.
Annuario 2009	Annuario Pontificio per Lanno 2009, Citta del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana 2009, s. 45–46.
BiblSS	Bibliotheca Sanctorum, ed. Pontificià Universita Lateranense, Bd. IX, Roma 1967, s. 1164–1165.
Doyé, Heilige u Selige	F. v. S. Doyé, *Heilige und Selige der römisch katholischen Kirche, deren Erkennungszeichen, Patronate und lebensgeschichtliche Bemerkungen*, Leipzig 1929, Bd. 2, s. 95.
Heimatklänge	Heimatklänge, Beilage zur Danziger Landes Zeitung
HDK	„Heimatbrief der Danziger Katholiken" (Miesięcznik Gdańskich Katolików, Przesiedleńców, wydawany od 1953 roku przez Apostolskich Wizytatorów dla Gdańskich Katolików w Niemczech). Od reorganizacji duszpasterstwa i podporządkowaniu go miejscowemu biskupowi nazywa się „Der Heimatbrief. Quartalblatt der vertriebenen Katholiken aus Danzig. Herausgeber: Visitator Ermland – Danzig – Schneidemühl".
Iwicki, *Akademia*	Zygmunt Iwicki, *Akademia w Oliwie*, [w:] „Pomerania", nr 11 (448), Listopad 2011, s. 3.
Iwicki, *Akademia, wykładowcy i stud.*	Zygmunt Iwicki, *Akademia Filozoficzno-Teologiczna w Oliwie (1739–1783?) i jej wykładowcy i studenci*, msp, s. 1–9. Ukazał się fragmentarycznie [w:] „Pomerania", nr 11 [448] listopad 2011, s. 3
Iwicki, *Adler*	Zygmunt Iwicki, *Filip Adler (1566–1630), Przeor Oliwski*, [w:] RG, t. LXIII; 2003, z. 1–2, s. 203.
Iwicki, *Hacki*	Zygmunt Iwicki, *Hacki, Michael Antonius, Abt von Oliva (1683–1703). *Konitz 1630, vor X. 14. †Oliva 1703.III. 4*, [w:] Altpr. Biogr., Bd. V, 2 Lieferung, Marburg/Lahn 2007, s. 1805–1807.
Iwicki, *Hochaltar*	Zygmunt Iwicki, *Der Hochaltar der Kathedrale in Oliva – Ein Werk von Andreas Schlüter*, Freiburg Br. 1980.
Iwicki, *Konwent Oliwski*	Zygmunt Iwicki, *Konwent Oliwski (1186–1830) Leksykon biograficzny i nie tylko*, współpr. Maria Babnis, Gdańsk–Pelplin 2010, s. 406–416.
Iwicki, *Nekropolia*	Zygmunt Iwicki, *Nekropolia Oliwska*, wyd. Fundacja BG PAN, Gdańsk 2004, s. 73, 76, 167.
Iwicki, *Niemerytoryczny ks. Rafiński*	Zygmunt Iwicki, *Niemerytoryczny Ksiądz Rafiński*, „Dziennik Bałtycki" z dnia 19.01.2012 (Listy, Opinie Czytelników).
Iwicki, *Obraz ołtarza głównego*	Zygmunt Iwicki, *Andrzeja Stecha obraz w ołtarzu głównym katedry oliwskiej i inne przypuszczalne jego malowidła w tej świątyni*, „Rocznik Gdański" (dalej: RG), t. XLI, Gdańsk 1981, z. 1, s. 133–147.

Iwicki, *Oliva* Zygmunt Iwicki, *Oliva – Führer durch die Kathedrale und das ehemalige Kloster*, Dülmen, 1994, wydanie II.

Iwicki, *Oliwa* Zygmunt Iwicki, *Oliwa wczoraj i dziś*, wyd. Fundacja BG PAN, Gdańsk 2001, s. 17, 242–244.

Iwicki, *Opat i przeor* Zygmunt Iwicki, *Opat i przeor*, „Dziennik Bałtycki" z dnia 04.01. 2012 (Listy do Redakcji).

Iwicki, *Relikwie* Zygmunt Iwicki, *Relikwie*, RG, t. LXIII, 2003, z. 1–2, s. 194–196 – nie wymienia relikwi Świętej Oliwy.

Iwicki, *Schutzpatronbild Oliva* Zygmunt Iwicki, *Schutzpatronbild Oliva*, HDK Jg. 25: 1976, Nr 1–2, s. 14–15.

Iwicki, *Święta Oliwa* Zygmunt Iwicki, *Święta Oliwa z Anagni*, „Pomerania", nr 2 (378), marzec–kwiecień 2005, s. 52–54.

Kaftal CS G. Kaftal, *Iconography of the Saints in Central and South Italian Schools of Painting – Saints in Italian Art*, Florenz 1965, s. Fig. 995, s. 831–832 – tu dalsza bibliografia.

Kathedrale Anagni *Die Kathedrale von Anagni. Kunst – Geschichte – Legende, hrsg. von dem Ordenskapitel der Basilik Kathedrale* [b.m.r.], s. 80–82.

KJfdBD Katholisches Jahrbuch für das Bistum Danzig, Herausgeber: Caritaspfarrer Alexander Lubomski (Rocznik ukazał się tylko jeden raz, w 1936 roku)

Kretzschmer, *Oliva* *Geschichte und Beschreibung der Klöster in Pommerellen.* H. 1: *Die Cistercienser-Abtei Oliva*, Danzig 1847

KSfdBD „Katholisches Sonntagsblatt für das Bistum Danzig", Wydawca: Bistum Danzig, Brotbänkengasse 2, Druk: H.F. Boenig, Danzig, Frauengasse 3 (do 07.04.1935) Druckerei und Verlagsanstalt Karl Formell, Danzig, (od 14.04.1935 do zniesienia pisma przez władze NSDAP). Ukazywał się od 01.06.1934 do 01.06.1941. Redaktorzy: Dr. theol. Anton Behrendt, niektóre numery 1934 roku, Dr. theol. Hans Jastak 01.06.1934 do 10.03.1935, Alexander Lubomski 17.03.1935 do 01.06.1941.

Księga imion i świętych *Księga imion i świętych*, opr. Henryk Fross i Franciszek Sowa, wyd. WAM, t. 4, Kraków 2000, s. 443–445.

LCI *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Bd. 8, Freiburg Br. 1990, s. 83.

Lingebebrg, *Oliva* Heinz Lingenberg, *Oliva – 800 Jahre. Von der Zisterzienserabtei zur Bischofskirche 1186–1986*, Lübeck 1986, s. 21, 27, 83, 115.

LThK *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1:1993, s. 72.

Lubomski, *Das Fest der hl. Oliva* Alexander Lubomski, *Das Fest der hl. Oliva,* KSfdBD Jg. 2:1935, s. 340–342; KJfdBD Danzig 1936, s. 23–33.

Lubomski, *Ein Bild wurde neu* Alexander Lubomski, *Ein Bild wurde neu*, KSfdBD, Jg. 5:1938, s. 690.

Lubomski, *Kirchweihfest* Alexander Lubomski, *Das Fest der Kirchweih unserer Kathedrale (14. August)*, KJfdBD, s. 61–68.

Lubomski, *Kirchweihe in Grenzlau* Alexander Lubomski, *Kirchweihe in Grenzlau vor 200 Jahren, 1. August 1740*, [w:] KSfdBD Jg. 7:1940, s. 260.

Lubomski, *Mönche* Alexander Lubomski, *Die Mönche von Oliva, Mehreran Bregenz 1941. Sonderabdruck aus Cistercienser Chronik* [Jg. 59:1938, Nr 593, Jg. 51: 1939, Nr 603–606, 609, 630, Jg. 52:1940, Nr 611, 614, 616, 617, 619–621, Jg. 53:1941, Nr 623–625], s. 79.

Lubomski, Pfr. Bluhm Alexander Lubomski, *Johannes Bluhm*, [w:] Heimatklänge, Nr 2/2.03. 1932, s. 7.

Lubomski, Pfr. Haber Alexander Lubomski, *Konrad Haber*, „Heimatklänge", Nr 2/2.03. 1932, s. 7–8.

Lubomski, Pfr. Kryn Alexander Lubomski, *Nicolaus Kryn*, „Heimatklänge", Nr 4/11.08 1932, s. 13–15.

Lubomski, Pfr. Schröter Alexander Lubomski, *Dr. theol. Franz Sal. Schroter*, „Heimatklänge", Nr 4/11.08.1932, s. 15–16.

Lubomski, *Prioren* Alexander Lubomski, *Die Prioren Oliva*, ms w BG PAN, sygn. Ms. 5864, cz. 2, s. 69–163.

Lubomski, *Reise mit Hindernissen* Alexander Lubomski, *Eine Reise mit Hindernissen vor 200 Jahren*, KSfdBD, Jg. 5:1938, s. 116–118.

Lubomski, *Reliquien in Oliva* Alexander Lubomski, *Reliquien in Oliva*, ms w BG PAN, sygn. Ms. 5864, cz. 1, s. 104–107, 226.

Lubomski, *Yvo Roweder* Alexander Lubomski, *Prior Yvo Roweder von Oliva*, KSfdBD, Jg. 5:1938, s. 212–213, 262–263.

Lühr, *Schüler Braunsburger Gymn.* Georg Lühr, *Die Schüler des Braunsberger Gymnasiums von 1694 bis 1776 nach dem Album Scholasticum Braunsbergense*, [w:] Monumenta Historiae Warmiensis (dalej MHW), Bd. I, 1933, s. 43, s. 45 poz. 1004, s. 56 poz. 1186, s. 71 poz. 1525, s. 83 poz. 1850, s. 109 poz. 2594.

Martyrologium Romanum *Martyrologium Romanum, Typis Vaticanis*, A.D. MMIV, s. 6 (VI/VII).

Officia propria Anagniae *Officia propria... Anagniae Ecclesiae*, Libraria opificum a s. Carolo 1897, s. 226.

Pismo Święte *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. Święty Paweł, 2008 Wstęp do Pnp, s. 1409; Kol. 3, 1–2.

Pnp *Pieśń nad Pieśniami*, jedna z ksiąg Starego Testamentu.

Ravasi, *Krypta* Gianfranco Ravasi, *Die Krypta der Kathedrale von Anagni. Eine kleine unterirdische Sixtinische Kapelle*, Anagni 1995.

RG „Rocznik Gdański"

RKI *Reclams Kunstführer Italien*, hsg. Manfred Wundram Stuttgart 1974, Bd. V, s. 444–448

Roweder, *Festivitas s. Olivae* [Yvo Roverder], *Neointroductio festivitatis s. Olivae virginis in Oliva]*, [w:] *Annales Monasterii Olivensis Ord. Cist. Aetate Posteriores*, wyd. ks. Paweł Czaplewski, FONTES, TNT, t. XX, Torunii 1916–1919, s. 506–519.

Roweder, *Meditationes* Yvo Roweder, *Meditationes Supernominati Aegroti in Festa Sanctissimae Deiparae Virginis Mariae... Anno 1754*, BG PAN, sygn. Ms. 2443.

Roweder, *Oeconomia Christiana* – Yvo Roweder, *Oeconomia Christiana...*, 1756, BG PAN, sygn. Ms 2131 (dawna sygn. XX B f. 48).

Stadler Hg. – *Heiligen-Lexikon Vollständiges Heiligen-Lexikon oder Lebensgeschichten aller Heiligen, Seligen... aller Orte und Jahrhunderte, deren Andenken in der katholischen Kirche gefeiert oder sonst geehrt wird, unter Bezugnahme auf das damit in Verbindung stehende Kritische, Alterthümliche und Symbolische, in alphabetischer Ordnung mit zwei Beilagen, die Attribute und den Kalender der Beilagen enthaltend.* Unter Mitwirkung mehrerer Diöcesanpriester herausgegeben von Dr. Joh. Evang. Stadler, Domherr und geistlicher Rath in Augsburg. IV Band M–P, Augsburg 1875, s. 617.

Statuta Capitulorum – *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis Ab Anno 1116 Ad Annum 1786*, t. VII, Edidit Josephus Maria Canives, Louvain 1933–1941, s. 683

UD – „Unser Danzig", Czasopismo Niemców wysiedlonych z Gdańska, ukazywało się w Lübeck w latach od 1949 do grudnia 2008. Od stycznia 2009 ukazuje się pod zmienioną nazwą: „Der Westpreusse – UNSER DANZIG", Mühlendamm 1, D – 48167 Münster

Voellner – *Unbekannte Ansicht Heinz Voellner, Eine unbekannte Ansicht des Klostgers Oliva aus dem Jahre 1660*, UD, 05.11.1979, s. 4

WJb – Westpreussisches Jahrbuch

Manuskrypty

AAC – Anagni, ARCHIVIO CAPITULARE, Acta Capitulari dal 1695 al 1708, s. 76–77. – Autor w dniach 26–30 września 2011 roku przebywał w Anagni. W zespole wspomnianych akt odkrył wzmiankę o przychylnym ustosunkowaniu się arcybiskupa i tamtejszej kapituły metropolitalnej do prośby opata Hackiego, w sprawie użyczenia mu dla jego świątyni opackiej relikwii – pars brachii - Świętej Oliwy z Anagni.

AAW – Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Annales Babtizatorum Ecclesia Paroch: Braunsbergensis, sygn. E 60, s. 194v, 200v; E 61, s. 8, 24, 37v, 45v, 49, 74v; sygn. E 86, s. 85v, 134v.

BG PAN – Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, sygn. Ms 2132 (dawna sygn. XX B f. 48); sygn. Ms. 2443 sygn. Ms. 5864, cz. 1, s. 104–107, 226; sygn. Nl 66 4°, adl. 45, s. 21, 26; sygn. Z I 2664.

Bibliografia uzupełniająca

Maria Babnis, *O świętej Oliwii w Oliwie*, [w:] *Iwo Roweder (1699–1765). Życie dla Boga i dla Ludzi*. Praca zbiorowa pod red. G. Rafińkiego, Pelplin 2012, s. 180–184.

G. Baedeker, *Chronologische Notizen aus der Baugeschichte des Klosters Oliva*, Danzig 1879.

Fontes Olivenses, wyd. W. Kętrzyński [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 257–382.

Roman Dzięgielewski, *Uroczystość wprowadzenia kultu św. Oliwii, Iwo Roweder (1699–1765). Życie dla Boga i dla Ludzi*, s. 155–173.

Zygmunt Iwicki, *O błędach w publikacjach Jerzego Sampa i o metodzie jego pracy*, „Tytuł", nr 3/4 b (19/20 b), Gdańsk 1995, s. 400–408

Zygmunt Iwicki, *Maria Landmann (1859–1942) – wielka niewiasta Oliwy*, „Pomerania", Nr 3(58)/2006, s. 44–45

Zygmunt Iwicki, *Ks. Aleksander Lubomski (1893–1968)*, „Głos Katolicki", Rok XVI, Pary 1974, nr 48 (757), s. 9–10; „Tytuł", 1 (13), Gdańsk 1994, s. 203–205 (msp. zdeponowany 1993 w redakcji „Studia Gdańskie" nie ukazał się jeszcze); *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. III, Gdańsk 1997, s. 87–88; Nota biograficzna o Ks. A. Lubomskim, załączona do odkrytego tomu jego manuskryptów, por. BG PAN, dawna sygn.: Akc 6/71, s. 1–7, nowa sygn.: Ms. 5864

Zygmunt Iwicki, *Nekropolia Oliwska*, wyd. Fundacja BG PAN, Gdańsk 2004, s. 13, 16, 167

J. Janca, *Musikgeschichte des Klosters Oliva bei Danzig von 1224–1831* [w:] *Musik des Ostens (Ost-mittel-, Ost- und Südeuropa)*, Kassel 1992, s. 46–51.

J. Janca, *Zarys historii muzyki w klasztorze oliwskim w latach 1224–1831*, Gdańsk 1991, s. 58–61

Władysław Kopaliński, *Słownik Mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985.

Kronika Parafii (katedralnej) w Oliwie (1894–1945). Wydał i komentarzem opatrzył ks. dr Zygmunt Iwicki, Oficyna Czec, Gdańsk 1999.

Alexander Lubomski, *Das Fest der Kirchweih unserer Kathedrale (14. August)*, KHdBD s. 61–68.

Alexander Lubomski, *Der heilige Bernhard und Oliva (Zum 20. August)*, KHdBD, Danzig 1936, s. 68–78; KSfdBD Jg. 2:1935, s. 515–518.

Alexander Lubomski, *Der Kirchhof*, „Heimatklänge", Nr 13/21.10.1931, s. 49–50, Nr 15/22.12.1931, s. 53–54.

Alexander Lubomski, *Die Aufhebung des Klosters Oliva*, „Heimatklänge", Nr 13/21.10.1931, s. 46–47.

Alexander Lubomski, *Die Mönche von Oliva, Sonder-Abdruck (Mehrerau Bregenz, Österreich* 1941, s. 79.

Alexander Lubomski, *Dr. theol. Franz Sal. Schröter*, „Heimatklänge", Nr 4/11.08.1932, s. 15–16

Alexander Lubomski, *Ein heiligmässiger Abt von Oliva*, KSfdBD Jg. 3:1936, 681–682, 692–694

Alexander Lubomski, *Eine Reise mit Hindernissen vor 200 Jahren*, KSfdBD Jg. 5:1938, 116–118

Alexander Lubomski, *Kirchweihe in Grenzlau vor 200 Jahren, 1. August 1740*, KSfdBD Jg. 7:1940, s. 260.

Alexander Lubomski, *Übergabe der Klosterkirche zu Oliva*, „Heimatklänge", Nr 13/21.10.1931, s. 49–50.

J(osef) N(ikodemus) Pawlowski, *Führer durch die altehrwürdige Klosterkirche und das frühere Kloster in Oliva*, Danzig (1889), s. 24–25, 29–31.

Jerzy Samp, *Gdańsk prawie nieznany*, 1993, s. 132–133 .

Alina Szpakiewicz, *Klasztor Pocysterski w Oliwie. Przewodnik po dawnych wnętrzach klasztornych*, Gdańsk 2003, s. 12. Autorka podaje tu, że „Patronat nad nowym klasztorem w Oliwie powierzono Matce Boskiej i św. Bernardowi z Clairvaux". Jednakże to, że klasztorowi oliwskiemu patronuje również Trójca Święta, zostało przez autorkę pominięte.

Heinz Voellner, *Der Schlossgarten von Oliva, seine Entwicklung und Geschichte*, WJb 29/1979, s. 121–129.

Bibliografia w języku włoskim niewykorzystana przez autora

Acta passionis S. Magni, Aesis MDCCXLIII

X. Barbier, *La cathédrale d'Anagni*, Paris 1858

F. Ciamaaricone, *Il santuario anagnino*, Velletri 1704

De Magistris, *A.: Istoria della citta e S. Basilica d'Anagni*, Roma 1749, p. 79–80

F. Ferrari, *Catalogus sanctorum Italiae*, Mediolanum 1613

Gianfranco Ravasi, *La cripta della Cattedrale di Analni*, Analni 1995

S. Razzi, *Delle vite delle donne per santità*, Tomo III, Firenze 1595

S. Scastitelli, *Anagni 1887–1987*, Anagni 1987

S. Siblia, *La Cattedrale di Anagni*, Orvieto 1914

F. Ughelli, *Italia sacra, Roma 1644*, Acta sanctorum, junii, Tomus I. Anversa MDCLXXXV

P. Zappasodi, *Anagni attraversoi secoli*, Veroli 1908, vol. 1, pp. 148–149; vol. 2, pp. 204–206

Manuskrypty niewykorzystane przez autora

Antonio De Angelis, przy artykule „S. Oliva" (www.Castrodeivolsci.it/soliva.htm), zwraca uwagę na następujące manuskrypty:

Lettera del Vescovo di Anagni del 28–1. 1586 al tipografo D. Basa di Roma

Lettera del Vescovo di Anagni del 21.2.1586 al tipografo D. Basa di Roma

Vita et offricia sanctorum collecta ab A. Gallonio, Roma c. 1590

Lettera do fra Cristoforo di Cora del 1631.

Indeks nazwisk

Adalbertus 43
Adler Filip 48, 49, 52
Aleksander IV 12
Ambroży 47
Anaklet II, antypapież 13
Anastazy Wielki 47
Angelis Antonio de 76
Antonius 43
Antonius Sardi 13
Augustyn, święty 47
August II, król Polski 22, 23
August III, król Polski 23

Babnis Maria 8, 69, 71, 72, 74
Babnis S.P. 68, 69
Bachmann Andreas 10
Baedeker G. 69, 75
Barbara, święta 38
Barbier X 76
Bazyli Wielki 47
Behrendt Anton 72
Benedykt, święty 12
Berger Rupert 46
Bernard z Clairvaux, święty 8, 27, 29, 30, 36, 39, 54, 70
Będkowska Stanisława 40
Block Wilhelma van den 48
Bluhm Jan 53
Boenig H.F. 72
Bonifacy VIII, papież 12
Boy Adolf 54

Canives Josephus Maria 74
Chryzostom Jan 47
Ciamaaricone F. 76
Ciesielski Augustyn 40
Czaplewski Paweł 7, 10, 55, 73

Dąbrowski Kazimierz Benedykt 21–23, 42, 68
Dekański Dariusz 10
Dzięgielewski Roman 10, 45, 74

Elisabeth 43
Eufrozyna 49

Fabrizio Cucurri 10
Ferrari F. 76
Florian, święty 28, 50
Franciscus 43
Frank Lambert 52
Froij Caspar 42
Fross Henryk 72
Fryderyk II Wielki 26

Gabriel Rudolph 38
Gagliardi Giovanni 14–16, 68
Gagliardi Pietro 14–16
Gembicki Wawrzyniec 54
Gerardi Pierr Paolo I. 21
Geschkau Kasper 34
Giaccalia Alfio 42
Grabiński Jan 34
Grezewska Bogna 69
Gruby Roman 47
Gruchała-Węsierski Józef 47
Grzegorz Wielki, papież 27, 47
Grzegorz z Nazjanzu 47
Grzegorz IX, papież 12
Grzybkowska Teresa 54, 70
Grünholz Richard 49
Gustaw Adolf, król Szwecji 42

Haber August Konrad 47
Hacki Michał Antoni 7, 8, 21–24, 29, 34, 39, 42, 48, 68–71, 74
Hadrian, cesarz 7
Hahn Hermann 27, 47, 48
Halba Franz 47
Haustein Paul 40, 54, 70
Heidreich Johann 29
Hieronim 47
Hieronim, święty 27
Hirtenberg-Pastorius Gerard von 23
Hohenzollern-Hechingen Józef von 53
Hollan Jan M. 38
Hülsen Jerzy Konstanty von 23, 43

Innocenty III 12

Jacobs, mistrz ciesielski 53
Jacobus 43

Jaenicke Fritz 48
Jakubowski Thaddäus J. 10, 14, 16, 68, 70
Jan Nepomucen, święty 38
Jan od Krzyża, święty 30
Janca J. 75
Jastak Hans 72
Jean XII Petit 21
Jöde (Göde Johann 25, 26, 45
Józef z Kupertynu, święty 42

Kaftal George 12
Karol XII, król Szwecji 22
Kazimierz Jagiellończyk, król Polski 50
Kazimierz, święty 28, 50
Kęsowski Aleksander 51
Kętrzyński W. 75
Kilarski Jan 48
Klemens XII, papież 9, 21, 26, 27, 46, 56, 67, 69
Konarski Dawid 46, 51–53
Konarski Jan 30, 36
Konarski Stanisław 51
Konopczyński 8
Kopaliński Władysław 75
Kossak-Główczewski Leon 48
Kretzschmer J.C. 49–52, 69
Kryn Mikołaj 47, 48
Krystyna, królowa Szwecji 21, 42

Lacy Peter von 23, 44
Lambert Franck 36
Landmann Ferdinand Matthias 47, 48
Landmann Franciszka 48
Landmann Maria 48, 75
Lang Nicolaus 69
Leszczyński Stanisław 22, 23
Lingenberg Heinz 7, 51, 73
Lubomska Anna 40
Lubomski Aleksander Jan 7, 9, 10, 21, 40, 44, 45, 52, 67, 70, 72, 73, 75
Ludwik XV, król Francji 23
Lühr Georg 43, 73

Łącki Franciszek 46

Mamuszka Franciszek 48
Martuzzi Franco 10
Maternus, święty 38
Matthaeus 43
Mehlmann 44
Mestwin I, książę 47
Mestwin II, książę 47
Moczyński Zygmunt 48
Muhl 48
Muskendorf Mikołaj 34
Muzucci Augustino 69
Müller Ignacy 25, 45, 46
Münnich Burkhard Christoph von 23, 44
Mściwój I, książę 49
Mściwój II, książę 49

Oliva z Anagni, święta 7
Oliva z Brescii, święta 7, 22
Oliva z Palermo, święta 7, 12

Pastorius Gerard Franciszek 44
Pawłowski Josef Nikodemus 75
Petrus 43
Pętlicka Wanda 10
Pikarski Antoni 48
Piotr Wielki, car Rosji 44
Piper Bartłomiej 52
Pius IV, papież 13
Pius VIII, papież 54
Pompecki Bruno 48

Rafiński Grzegorz 9, 71, 74
Ravasi Gianfranco 68, 73, 76
Razzi S. 76
Roden Albertus 49
Rohwedder Matthaeus 43
Rohwedder Matthias 43
Roweder Adalbert 43
Roweder Antoni 43
Roweder Iwo (Yvo) 9, 10, 24–26, 28–30, 36, 38, 42, 43, 45–47, 50, 51, 55, 67, 69, 73, 74
Roweder Jan 43
Roweder Mateusz 43
Roweder Piotr 43
Rozrażewski Hieronimus 39
Rudolf Gabriel 53
Rybiński Jacek Józef 28, 38, 50, 51

Sambor, książę 49
Sambor I, książę 47
Samp Jerzy 7, 75
Sartawski Kazimierz 30, 36
Scastitelli S. 76
Schlüter Andrzej 8, 38, 70, 71
Schmidt Janina 46
Schmidt Zygmunt 46
Schröter Franciszek Salezy 47, 75
Schultz Johann Carl 70
Schulz Kilian Jakub 37, 52
Schweminski Jan Jakub 38, 44, 53
Siblia S. 76
Singer 47
Sowa Franciszek 72
Splett Carl Maria 44
Stadler Joh. Evang. 74
Stech Andrzej 29, 31, 38, 39, 50, 54, 69, 70, 71
Stroweli Caspar 25, 45, 46
Subisław I, książę 46, 49
Subisław, książę 26, 27
Swiętopełk, książę 47
Szpakiewicz Alina 75
Świętopełk II 49

Tanjé Piotr 70
Teresa z Awili, święta 30, 42
Trebnic Adam 9
Trosin Alanus 45

Ughelli F. 76

Voellner Heinz 49, 50, 69, 70, 75

Waterloo Anthoni 69
Wiederhold Konrad 69
Władysław z Gielnowa 42

Załeski Franciszek Mikołaj 9, 30, 36, 43, 50, 51, 68
Zalewska Krystyna 69
Zappasodi F. 76
Zwinisława 49

Zygmunt Iwicki, dr fil., mgr historii sztuki, kapłan, urodził się w 1930 r. w Lubiewie, pow. Tuchola. Do szkół uczęszczał w Lubiewie, Poznaniu i Gdańsku. Studia filozoficzno-teologiczne odbył w „Hosianum" w Olsztynie, święcenia kapłańskie przyjął 22 VII 1956 r. w katedrze oliwskiej. Pracę duszpasterską godził ze studiami nad historią sztuki na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu, gdzie napisał pracę magisterską, i na Uniwersytecie w Karlsruhe, gdzie obronił pracę doktorską na temat ołtarza głównego katedry oliwskiej: *Der Hochaltar der Kathedrale in Oliva. Ein Werk von Andreas Schlüter.* Od 1971 r. przebywa za granicą, najpierw w Niemczech, od 1978 r. w Szwajcarii, gdzie wykładał historię sztuki w Kantonsschule Kollegium Schwyz i był konserwatorem przy tamtejszym „Diözesanmuseum". 16 I 2002 r. powołany został do Zakonu Papieskiego Rycerzy Grobu Chrystusa w Jerozolimie (Bożogrobcy). Od 1995 r., jako emeryt mieszka w Zurychu, poświęcając swój czas pracy twórczej. Owocem jego licznych podróży zagranicznych i kwerend, przeprowadzonych w archiwach zagranicznych i polskich, jest szereg publikacji książkowych jak również artykułów, związanych z historią klasztoru cystersów oliwskich.

Ten piesek na zdjęciu to Tamina, autora wierna przyjaciółka, która towarzyszyła mu przy pracy po archiwach i bibliotekach. A teraz, no cóż, już w niebie.

ISBN 978-83-7823-142-4

9 788378 231424

WYDAWNICTWO BERNARDINUM